

**MEHMET KAPLAN'IN ERZURUM GÜNLERİNE AİT TARTIŞMALAR
VE ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ İKİNCİ DERS YILI AÇILIŞ NOTLARI**

Discussions Appertain to Mehmet Kaplan's Erzurum Days and Atatürk University Second Academic Year Opening Notes

(Makale Geliş Tarihi: 15.11.2019/ Kabul Tarihi: 28.11.2019)

Hakan SOYDAŞ*

Öz

Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Türkiye'deki Türkiyat araştırmalarının gelişiminde önemli bir paya sahiptir. Yürütmüş olduğu ilmî, akademik faaliyetler ve yetiştirdiği öğrenciler bu sahanın ilk temel taşlarındandır. Mehmet Kaplan'ı konu edinen bu makale iki bölüm hâlinde düzenlenmiştir. İlk bölümde, Mehmet Kaplan'ın Atatürk Üniversitesi'nde görev yaptığı yıllarda kendisi hakkında yürütülen irticai faaliyetler tartışması ele alınmaktadır. Bu tartışmaların mahiyeti ve Mehmet Kaplan'ın verdiği cevaplar dönemin gazete ve dergileri üzerinden açıklanmıştır. Bu tartışmalar gün ışığına çıkarılırken Mehmet Kaplan'ın eserler bibliyografyasına girmeyen kimi yazıları da tespit edilmiştir.

İkinci bölüm ise Mehmet Kaplan'ın Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e gönderdiği evrak içinde bulunan açılış ders notları üzerinedir. Böylelikle, Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürlüğü arşivinde 21-23-11 numaralı evrak içerisinde yer alan "Atatürk Üniversitesi İkinci Ders Yılı Açılış Dersi" başlıklı yazı ele alınmıştır. İlgili yazının, yazarın önceki çalışmaları ile müşterek noktaları ve bu yazının Türk kültür ve edebiyat tarihi açısından muhtevi olduğu tespitlere dikkat çekilmiştir.

Bu inceleme yazısıyla öncelikle gazete sayfalarında ve hatıralarda kalmış, Mehmet Kaplan'a yöneltilen eleştirilere açıklık getirilecektir. Sonrasında ise Mehmet Kaplan'ın devlet arşivlerinde kalmış ve başka bir yerde yayımlanmamış açılış ders notları dikkatlere sunulacaktır.

*Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü; *Research Assistant, Atatürk University, Faculty of Literature, Department of French Language and Literature*, hakan.soydas@atauni.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4939-3434>

Anahtar Kelimeler: Mehmet Kaplan, Erzurum, Tartışmalar, Atatürk Üniversitesi

Abstract

Prof. Dr. Mehmet Kaplan, has an important role in development of Turcology researchs in Turkey. His scientific, academic outputs which he carried out and students that he trained, are the first cornerstones of this field. This article which evaluate Mehmet Kaplan was arranged in two parts. In the first part, we will deal with the reactionary activities debates which were discussed about Mehmet Kaplan during the years when he was worked at Atatürk University in Erzurum. Content of these debates and Mehmet Kaplan's responses were examined by journals and magazines published by this period. Mehmet Kaplan's some new articles which are absent in his bibliography were determined by examining these debates.

The second part of this article is about conference notes which are between the documents that were sent to President Cemal Gürsel by Mehmet Kaplan. By this way, the conference text "Opening Lesson at Atatürk University Second Academic Year" which presents in President Private Clerk Directorate 21-23-11 was evaluated. By this article, we determined writers' formers articles' common points with the mentioned document in order to attract attention about remarks which were made for Turkish culture and history of literature.

By this review essay we will get clear on criticisms which were raised against Mehmet Kaplan that left in memories and forgotten between newspapers pages. And then we will bring to attentions Mehmet Kaplan's conference notes which exist in public records and were not published in anywhere before.

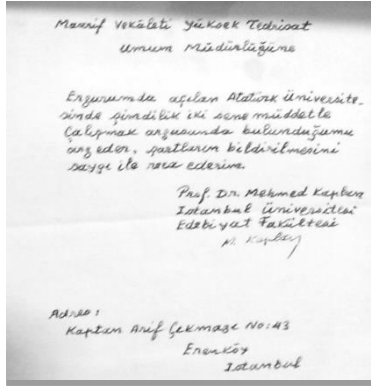
Keywords: Mehmet Kaplan, Erzurum, Reactionary Activities, Atatürk University

Giriş

Mehmet Kaplan 18 Mart 1915'te Eskişehir'e bağlı Sivrihisar'da dünyaya gelir. Henüz ilkokul sıralarında dedesi ve babasının dinî kitapların yanı sıra halk hikâyeleriyle meşgul olduğunu görür. Kendisi de bu sıralarda taş basma halk hikâyelerini okumaya başlar. Yetişmiş olduğu muhitin halk kültürüne olan alakası onun edebiyata ilgi duymasında etkili olur. Sonraki yıllarda ailesinin Eskişehir'e göç etmesiyle beraber Eskişehir Halkevi Kütüphanesi, Kaplan'ın ifadesiyle onun "beyaz düşünce mabedi" hâline gelir (Kaplan, 1972: s.13). Lise yıllarında hocaları Cemal Duru ve Ömer Lütfi Barkan gibi isimlerin tesiri altında kalan Mehmet Kaplan, 1935'te liseyi bitirir. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne kaydını yaptırır. Yardımcı disiplin olarak felsefe, psikoloji ve sosyoloji derslerine devam eder. Devrin önemli sanat ve düşünce adamları olan üniversite hocaları onun fikrî gelişiminde müessir olurlar. 1939'da üniversiteyi bitirir ve aynı yıl Fuat Köprülü tarafından asistan namzedi olarak Fakülteye alınmışsa da 1940'da Ahmet Hamdi Tanpınar'ın asistanı olur. Bu süre zarfında, Prof. Dr. Mümtaz

Turhan ve Mükrimin Halil Yınanç'tan psikoloji ve Türk tarihi dersleri alır. 1942 yılında *Namık Kemal* isimli doktora çalışmasını tamamlar. 1949'da Fransa'ya gider, 1950 Temmuz ve Ağustosunda İngiltere'de bulunur. Buralarda yabancı dil bilgisini geliştirir, üniversitelerdeki dersleri, seminerleri ve konferansları takip eder (Kerman, Enginün, 2000: s.15-22). 1953'te İstanbul Üniversitesi'nde profesörlüğe atanır (Cumhuriyet Arşivi. 239-26-10).

1958'de, gönüllü olarak, eğitim ve öğretime başlayan Atatürk Üniversitesi'nin kurucu hocaları arasında yer alır. Mehmet Kaplan'ın Atatürk Üniversitesi arşivlerinde yer alan sicil dosyasından onun üniversiteye gelişi ve bulunduğu sırada aldığı görevler ve üniversiteden ayrılışına dair yeni bilgiler temin edebiliyoruz. 4 Eylül 1958'de Maarif Vekâleti Yüksek Tedrisat Umum Müdürlüğü'ne kendi el yazısı ile arz ettiği dilekçesinde üniversitenin kuruluş işlerine yardım etmek ve branşıyla alakalı dersleri “tenvir” etmek arzusunda olduğunu ifade eder.

Bu talebi üzerine 23 Ekim 1958'de 2 yıllığına Atatürk Üniversitesi'nde görevlendirilir. 10 Kasım 1958'de Atatürk Üniversitesi'nde göreve başlama yazısı yazılır. Gazete haberinden anlaşıldığı üzere 15 Kasım Cumartesi günü İbrahim Kafesoğlu'yla birlikte trenle Erzurum'a gelir (Hür Söz, 17 Kasım 1958: s.1). Mehmet Kaplan, 13 Aralık 1958'de vekâleten Fen Edebiyat Fakültesi dekan yardımcısı, 1959 Ocak ayı başında rektör vekili olarak atanır. 11 Ağustos 1959'da da yine vekâleten Fen Edebiyat Fakültesi dekanlığına atanır. 25 Ocak 1960'ta Fen Edebiyat Fakültesi dekan vekili olarak “Garp üniversitelerinde ve bilhassa İngiltere’de tedrisat usulleri, edebiyat fakültelerinin kuruluşu, halkla temas ve halkın yetiştirilmesi hususunun tetkikati” gerekçesiyle görevlendirme talebinde bulunan Mehmet Kaplan'ın talebinin 29 Ocak'ta olumlu karşılanması üzerine 30 Ocak 1960'ta Atatürk Üniversitesi'ndeki görevinden istifa eder. 1 Şubat 1960'ta Erzurum'dan ayrılır. Şu hâlde Atatürk Üniversitesi personeli olarak yaklaşık 14 ay kadar hizmet eden Mehmet Kaplan, İstanbul Üniversitesi'ndeki bir doçentlik jürisinde görevli bulunduğu 06.07.1959-02.08.1959 tarihleri arasındaki

¹ Mehmet Kaplan'ın kendi el yazısıyla kaleme aldığı, Atatürk Üniversitesi'nde görev almak istediğini beyan eden dilekçe.

bir aylık resmî izin de göz önünde tutulduğunda Erzurum'da on üç ay kadar kalmış olur.

Mehmet Kaplan'ın yeni kurulan Atatürk Üniversitesi'nde tamamen idealist bir yaklaşımla görev almak istediği anlaşılıyor. Henüz İstanbul'dayken merhum Orhan Okay'a yazdığı mektubunda, ilan edilecek olan asistan kadroları için hazırlanmasını telkin eder (Okay, 2003: 39). Üniversiteye gelişinin akabinde ise hızlıca asistan kadrolarının tahsisi için çabalamaya başlar. Mehmet Akalın ve Orhan Okay asistanlık sınavı için çağrılan ilk isimlerdir. Daha sonra Haluk İpekten ve Şinasi Tekin de bu isimler arasında yer alır. Atatürk Üniversitesinde kurulacak olan Türkoloji bölümünü, İstanbul Üniversitesi'ndekinin bir şubesi olarak tasavvur etmektedir (Okay, 2003: 60). Mehmet Kaplan, Anadolu'nun ilmî açıdan yükselişini, hayalindeki üniversiteyi Erzurum'da inkişaf ettirmek ve yeni bir nesil yetiştirmek suretiyle başarmak azmindedir (Okay, 2003: s.40-42, 81).

1958 yılı Temmuz ayında restore edilmekte olan Kız Orta Okulu'nun Ziraat, Fen ve Edebiyat Fakültelerinin eğitim öğretim faaliyetlerine tahsis edilmesi üzerine (Cumhuriyet Arşivi. 149-39-6) Mehmet Kaplan, Ziraat ve Garp filolojisi bölümlerindeki kompozisyon derslerini bu binada verir. Bu esnada bir başka gayreti de büyük bir kütüphanenin kurulmasını ve gereken kitapların tahsisatını sağlamak olur (Okay, 2003: s.40, 42-43). Üniversitesinin kurulduğu ilk yılda imkânlar gayet sınırlıdır. Erzurum'a ve Erzurum halkına karşı müspet ve samimi duygular besleyen Mehmet Kaplan, Erzurum'a gelecek olanların ancak memleketine hizmet iştiağı ile burada kalabileceklerini asistan adaylarına ifade eder (Okay, 2003: s.43). Türkoloji kürsüsünde istihdam edilmeleri için gayret gösterdiği kişilere de Erzurum'da uzun süre kalma fikriyle gelmelerini telkin eder.

Mehmet Kaplan, Erzurum'da bulunduğu süre zarfında halkla iç içe olur. Resmî törenlere katılır ve halka açık konferanslar verir. *Hür Söz* gazetesinde "Çıpak Köyü İlkokulu Dün Tedrisata Açıldı" başlıklı haberde Kaplan'ın okul açılış törenindeki konuşması yayınlanır.

Mehmet Kaplan idealist bir ruh ile geldiği Erzurum'da halk ile temas kurmayı ihmal etmez. Üniversite ve şehir halkı arasında samimi ve aynı zamanda eğitimi önceleyen bir tutum sergiler. Çıpak köy okulunun açılış töreninde yaptığı konuşmasında, Türk millî kültürünün numunelerinden biri olan Çıpak köyünün genç öğrencilerini bir gün üniversite sıralarında görmeyi temenni eder (6 Aralık 1958: s.1).

1958-1959 eğitim öğretim yılında her hafta bir üniversite hocasının konuşmacı olacağı, şehir halkına yönelik konferansların düzenleneceği haberi gazetelerde çıkar (*Hür Söz*, 3 Aralık 1958: s.1). Bu konferanslar serisinin ilkini Mehmet Kaplan 16 Aralık 1958'de akşam saat 8'de Halk Eğitim salonunda verir. Vali, belediye başkanı, üniversite rektörü, hocaları, öğrencileri ve şehir halkı da bu konferansa iştirak eder. Konferans boyunca Mehmet Kaplan yoğun alkışlarla tebrik edilir (*Hür Söz*, 19 Aralık 1958: s.1).

Bir başka etkinlik olarak Mehmet Kaplan'ın "Hz. Mevlana" başlıklı konferansı Erzurum'un mahalli gazetelerinden *Hür Söz*'ün müteselsil dokuz sayısında tefrika edilir (23 Aralık 1958-2 Ocak 1959). Mehmet Kaplan, konferans metninde Mevlana'yı Yunus Emre'yle birlikte Anadolu'nun manevi fatihlerinden biri olarak tebci eder. XI. yüzyıldan önce Asya'da dünyanın en kuvvetli akıncıları olarak yaşayan Türkler, XII. ve XIII. yüzyıllarda Türkiye'ye yerleşirler. Bu tarihten itibaren Türkler manevi bir hüviyet kazanmaya başlar. Maddi kuvveti teşkil eden toplumsal kurumlar, en yüce manevi kıymetlerle bezenerek Mevlana'nın başını çektiği velilerin eliyle bir terkibe ulaşır.

İslamiyet öncesinde örnekleri görülen Alp tipi ile İslamiyet sonrası tebarüt eden Eren tipi, millî bir halita hâlinde Alp-Eren tipini ortaya çıkarır. Yunus Emre ve Mevlana'nın müdafaa ettikleri bu yeni insan tipi, Türk imparatorluğunun ruhunu oluştur (Kaplan, 1959a: s.1-4).

Mehmet Kaplan 3 Ocak 1959'da da Kars'ta Yahya Kemal konulu bir konferans verir (*Hür Söz*, 5 Ocak 1959: s.1). Bundan bir buçuk ay kadar sonra Mehmet Kaplan'ın Erzurum Halk Eğitim binasında "Yahya Kemal'in Şiirlerinde İç Sıkıntısı ve Sonsuzluk Duygusu" başlıklı halka açık bir konferans vereceği ilan edilir (*Hür Söz*, 18 Şubat 1959: s.1). Mehmet Kaplan bu konferans metninde, şairi kuşatan maddi ve manevi değerleri ele alır. Bu değerlerin onun ruh hâline ne ölçüde aksettiğini şiirlerinin anahtarı olarak tavsif ettiği "Açık Deniz" şiiri üzerinden değerlendirir. Kaplan'a göre Yahya Kemal'in melankolisinin sebeplerinin en başında Osmanlı İmparatorluğu'nun "yıkılış psikolojisi" yer alır. Bu temel sebebin yanı sıra annesini küçük yaşta kaybetmiş olması ve yaşadığı inanç buhranı onun şiirlerinde görülen melankolinin diğer sebepleridir. Şair, kendi "beni" içine kapanmanın verdiği sıkıntı ile insan ruhunun asıl vatanı olan sonsuzluğa açılmak ister. Yahya Kemal'in mısralarındaki "melâl-sonsuzluk" duygusu eski edebiyatta da karşılık bulmakla beraber mahiyeti itibarıyla çok farklıdır. Eskiler için sonsuzluk, ilahi bir varlıktır. Şair, yaratıcıya ve ahirete olan imanını kaybetmiş olduğundan ondaki sonsuzluk mefhumu dinî bir mana taşımaktan ziyade

fiziki sembollere bürünmüş, gayesi belli olmayan bir uzağa gidiş şeklini almıştır. Onun şiirinde, vatan ve millet mefhumlarının ahiret ve cennetin yerini aldığı görülür. İnançını kaybetmiş olmanın doğurduğu manevi boşluk Türk tarihi ile doldurulmaya çalışılır (Kaplan, 1959b: s.63-75).

10 Haziran 1959 tarihli *Hür Söz*'de Mehmet Kaplan'ın Halk Eğitim salonunda "Yeni Türk Şiirinde Anadolu" başlıklı bir konferans vereceği haberi çıkar. Bu konferans verilmiş ise de sonrasında gazetede tefrika edilmez ve konferanslar serisinin kitaplaştığı çalışmalarda da yer almaz. 26 Ağustos 1959'da Malazgirt Savaşı'nın 888. yıldönümü sebebiyle Atatürk Üniversitesi tarafından bir hatıra kitapçığı yayınlanır. Bu kitapçıkta Mehmet Kaplan'ın "Malazgirt Savaşı'nın Türk Medeniyet Tarihi Bakımından Mana ve Ehemmiyeti"² isimli yazısı yer alır. Malazgirt zaferini "sadece bir savaş olarak değil, yeni bir vatanda, yeni bir milletin yeni bir medeniyetin kuruluş başlangıcı olarak" değerlendiren bu yazıda step medeniyetinden yerleşik hayata geçiş aşamaları ele alınır. İslamiyet'le müşerref olan Oğuz Türklerinin bu yeni medeniyet halkasında kazandığı yüksek vasıflar gözler önüne serilir (Kaplan, 26 Ağustos 1959: s.9-14).

1959-1960 eğitim öğretim yılında on beş günde bir halka açık konferanslar düzenlenmesine karar verilir. Mehmet Kaplan, 9 Aralık 1959'da "Mehmet Akif'in İslamiyet ve Garp Medeniyeti Hakkındaki Görüşleri" başlığıyla Erzurum Halk Eğitim Binası salonunda halka açık konferanslar serisinin ilkini gerçekleştirir (Erzurum'un Sesi, 11 Aralık 1959: s.1). Bu konferansın metni, herhangi bir yerde yayımlanmaz. İlerleyen sayfalarda aktarılacak tartışmalar sebebiyle Atatürk Üniversitesi'nin düzenlediği bu seri konferanslara bir müddet ara verildiği anlaşılıyor. Üniversitenin öğretim üyelerinden Prof. İbrahim Kafesoğlu'nun 23 Aralık'ta "İslamiyet'te İlim ve Garb'a Tesirleri" konulu konferansının ilan edilmesine rağmen üzerinden bir ay geçtiği hâlde düzenlenmemiş olması halkın tepkisini çeker (*Hür Söz*, 11 Ocak 1959: s.1). Ocak ayı sonu itibarıyla seri halk konferanslarının tekrar başlamamış olması kamuoyunca eleştirilir (*Hür Söz*, 26 Ocak 1959: s.1). Bu eleştiriler siyasi baskılar sebebiyle bir sonuç vermez. Böylelikle Mehmet Kaplan'ın üniversite hocalarının halkla buluşmasını ve halkı bilgilendirmesini amaçlayan bu tasarısı siyasi baskılar neticesinde akim kalır.

² Prof. Dr. Zeynep Kerman'ın Mehmet Kaplan'ın yazıları için hazırlamış olduğu son derece kıymetli bir bibliyografya mevcuttur. Bu yazının özellikle ikinci bölümünde bu eserden sıklıkla yararlanılmıştır. Üniversite yayınları ve Erzurum'un mahalli gazetelerinde yaptığımız tarama sonucunda Kaplan'a ait yeni yazılar da tespit edilmiştir. "Malazgirt Savaşı'nın Türk Medeniyet Tarihi Bakımından Mana ve Ehemmiyeti", "Yahya Kemâl'in Şiirlerinde İç Sıkıntısı ve Sonsuzluk Duygusu", "Gençlik Efsanesi", ve "Sayın Nadir Nadi", bu yazılardır. "Hakiki Atatürkçülük" başlıklı yazı ise *Havadis* gazetesinin yanı sıra mahalli gazetelerden *Yeni Erzurum*'da da yayımlanır. Bu bilgiler ışığında Sayın Kerman'ın değerli çalışmasına küçük bir katkıda bulunmayı temenni ediyoruz.

I. Mehmet Kaplan Üzerinden Yapılan “Gerici” Tartışmaları

Mehmet Kaplan, Erzurum’da uzun süreli bir çalışma hayatı tasavvur etmiştir. Kurmaya çabaladığı akademik kadro, üniversite çapında giriştiği işler ve sonraki yıllardaki ifadeleri bu tespiti teyit eder. Buna rağmen 1959 yılında yaşanan ve Aralık ayı itibarıyla yoğunluğu artan olumsuz gelişmeler (Okay, 2003: s.60) neticesinde Erzurum ikameti düşündüğünden kısa sürer. Ahmet Emin Yalman idaresinde çıkan *Vatan* gazetesindeki “Atatürk Üniversitesi’ni Gerici Cereyanlar Sardı” manşeti, ilgili yazıların ulusal ve yerel basındaki akisleri uzun süreli tartışmalara ve idari soruşturmalara sebep olur.³ “Devrimci Profesörler Erzurum’dan Uzaklaştılar” başlığı altında Atatürk Üniversitesi’nde bazı öğretim üyeleri ile öğrenciler arasında koyu bir Atatürk ve devrim aleyhtarlığının baş gösterdiği iddia edilir.

Erzurum’da yayınlanan bir gazeteyi ocak hâline getiren bazı profesörlerle öğrenciler, açıkça yapılan toplantılarda “Atatürk devrimlerinin lüzumsuz bir hareket olduğunu, Atatürk’ün peşin bir hükümle büyütüldüğünü, aslında alelade bir insan olduğunu” söylemektedir. (Vatan, 16 Aralık 1959: s.1)

Yine Atatürk isminden imtina edildiğinden birçok öğrencinin üniversite için Doğu Üniversitesi veya Erzurum Üniversitesi tabirlerini tercih ettiği kaydedilir. Mehmet Kaplan kastedilerek, üniversiteye tayin edildiği günden beri “bere” giyinen bir profesörün Erzurum’da gerici yayınlar yapan bir gazetede devamlı yazılar yazdığı ve bu yazılarında Atatürk’ün eserlerine hücum ettiği, Atatürk’e ait olan sistematik öz Türkçecilik aleyhinde fikirler beyan ettiği iddia edilir. Yine aynı sü-tunda Mehmet Kaplan’ın bir toplantıda Atatürk için “Mavi gözlü hain” dediği iftirası atılır. Bu iftiraların devamında Şeyh Said’in 60 yaşlarındaki oğlunun birçok defalar üniversiteye gelerek gençlerle sohbet ettiği, Nurcu öğrencilerin

³ Ahmet Emin Yalman’ın Erzurum’da kurulacak bir üniversiteye karşı daha en başından tereddütlü olduğu ifade edilebilir. Zira Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın üniversitenin açılış konuşmasına değindiği köşe yazısında Bayar’ı, konuşma metninde geçen laik ve inkılaplara sadık kalma bahislerinin Demokrat Parti eliyle tahrif edilmesi tehlikesine karşı uyarır. Onu, bağnazlığa ve cehalete karşı uyanık olmaya davet eder. İlgili yazı için bk. “Üniversite İçin Ne Dediler – Vatan’dan Yalman Yazıyor”. *Hür Söz*, 3 Aralık 1958, s.2. Üniversitenin eğitim faaliyetlerine başlamasının akabinde de Demokrat Parti muhalifi kesimlerce üniversite binasının eski olması ve sair sebepler gösterilerek burasının Atatürk’ün şanına yakışmadığına dair yazılar dönemin gazetelerinde boy gösterir. Bu yazılarla alakalı bk. “Üniversitemiz İçin Koparılan Yayığara”. *Hür Söz*, 9 Aralık 1958, s.1,2

İbrahim Hakkı'yı Sevenler Cemiyeti'ni kurmak için girişimlerde buldukları, üniversitede liyakatsiz ve usule aykırı şekilde unvan atamaları yapıp devrimci öğretim üyelerinin yıldırılmaya çalışıldığına dair tezviratta bulunulur. Üniversite içinden konuşan kimi profesörler ise ithamların doğru olduğunu iddia eder ve yetkilileri göreve davet ederler (Vatan, 16 Aralık 1959: s.5).

Görüldüğü üzere *Vatan* gazetesinde Mehmet Kaplan'ın Atatürk inkılaplarına karşı olduğu ve bazı öğrencilerle birlikte irticai faaliyetlerde bulunduğu iddia edilir. İnkılaplara karşı olduğu iddiası, Atatürk sonrası gelişen kimi düşünceleri eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmesine isnat eder. Tartışmalardan anlaşıldığı üzere bunun en başında Mehmet Kaplan'ın öz Türkçecilik cereyanının aleyhinde bir tavır almış olması gelir. Mehmet Kaplan, Millî Eğitim Bakanlığı müfettişlerinin soruşturması esnasında, ilmî bir yaklaşım gereği olarak öz Türkçeciliğe karşı olduğunu izah eder (Yeni Erzurum, 18 Aralık 1959: s.1). Bu bakış açısının inkılap karşıtlığıyla bir alakası yoktur. Mahalli gazetelerden *Hür Söz*'de çıkan bir yazı serisi üzerine çıkan bu tartışmaların Mehmet Kaplan'a suç isnat etmek üzere kullanılmak istendiği anlaşılıyor. Gazete haberinde bir ocak hâline getirildiği savunulan gazete *Hür Söz'dür*. Mehmet Kaplan'ın bu gazetede rejim aleyhtarı yazılar kaleme aldığı iddia edilir. Oysaki Mehmet Kaplan'ın bu gazetede tefrika edilen konferansları dışında kendi imzasını taşıyan tek bir yazısı yoktur. Bahse konu gazetede Mehmet Kaplan'a ait tek yazı Nuri Hisar müstearıyla kaleme almış olduğu "Gençlik Efsanesi" isimli köşe yazısıdır. Aşağıya alınan bu yazıda ise ne Atatürk düşmanlığıyla ne de irtica ile alakalandırılabilir hiçbir şey yoktur. Zannederiz ki gençliği bir siyasi baskı aracı olarak kullanmak isteyen çevrelere cevaben kaleme alınan bu yazı, kimi siyasi odakları rahatsız etmiş olmalıdır.

Gençlik Efsanesi

Gençlik eski kelimeleri "sevmiyor", "gençlik yobazlara karşı nefretini izhar etti", "gençlik, İnönü'yü karşıladı" ilh. Şimdi gazeteler ve dergiler, kendi çıkarlarına bağlı bir "gençlik"ten bahsediyorlar. Kim bu gençlik? Sayısı kaç? İsimleri ne? Nerede bir araya gelirler de böyle, aralarında hiçbir su sızmadan karar verirler? Bunları bilmek imkânsızdır. Bu suretle her zaman olduğu gibi, sadece kelimededen ibaret bir "mit" yaratılmak isteniliyor. Fakat kelimeleri boş kalıplar hâlinde kullanmayanlar, onların hangi hakikate tekabül ettiklerini ararlar. Kelimelerin haddi zatında hiçbir değeri yoktur. Onları değerli kılan ifade ettikleri gerçektir.

Her memlekette olduğu gibi Türkiye'de de bir çocukluk, bir gençlik bir yaşlılık olduğu muhakkaktır. Fakat bunları birleştiren yegâne hususiyet muayyen bir yaşta bulunmasıdır. Yani fizyolojik bir hakikat! Fakat çocuklar ve yaşlılar gibi gençler de, içtimai durum, aile, bilgi, mizaç bakımından birbirlerinden tamamıyla ayrılırlar. Bunların hadiseler karşısında aynı şekilde hareket etmelerine imkân yoktur. Çocuklar, gençler veya yaşlılar arasında bir birlik tasavvuru masaldan başka bir şey değildir.

Sadece gençliği nazarı itibara alırsak, nüfusa nispetle, bunların büyük bir kısmının köylü olması icap eder. Ekseriyet usulüne göre, Türkiye'yi temsil etmesi gereken

bir gençlik varsa bunlar köy gençleridir. Fakat kırk bin köye dağılmış gençleri arayan, soran, toplayan, fikirlerini alan kim? Değil bütün Türkiye'nin bu şehrin gençleri bile, memleketimizde bir çatı altına toplanılmamıştır. Büyük şehirlerde, İstanbul'da, Ankara'da, İzmir'de, Bursa'da, gençlerin fikir ve temayül itibarıyla tıpkı yaşlılar gibi birbirlerinden tamamıyla ayrı olduklarını biliyoruz. Vaziyet bu kadar aşikâr iken, nasıl olur da, ne idiği belirsiz kimseler, hiçbir zaman bilmedikleri ve tanımadıkları gençlik namına konuşmağa, beyanat vermeğe kalkarlar. Buna şarlatanlıktan başka ne isim verilebilir? Gençlik namına konuştuklarını söyleyenler düpedüz yalan söylüyorlar. Çünkü onların elinde gençleri, bütün gençleri temsil eden bir vekâlet kâğıdı yoktur. Böyle olunca onların laflarına nasıl inanabiliriz? (7 Mayıs 1959: s.1,2)

İrticai faaliyetlerde bulunmuş olması ise hiçbir somut vesikaya isnat etmez. Soğuk havalarda bere takıyor olması bir gericilik alameti olarak çarpıtılmıştır. “Bereli Profesör” denilmek suretiyle de tezyif edilmek istenmiştir. Tüm bu temelsiz iddialar kimi çevrelerce iç politika malzemesi olarak kullanılmak istenmiş olmalıdır. Bunun için, Mehmet Kaplan ve Atatürk Üniversitesi etrafında tartışmaların sürdüğü günlerde gazete sayfalarına bakmak yeterlidir. 27 Mayıs öncesine tekabül eden bu devre, iktidar ve muhalefetin şiddetli tartışmalarının gündemi meşgul ettiği günlerdir. Demokrat Parti'ye muhalif düşünceye sahip isimler irticai faaliyetler ve rejim karşıtlığı üzerinden çıkarılacak bir tartışma ile iktidar partisini zor durumda bırakmak istemiş olmalıydılar. Bu tezyif harekâtı, üniversite camiası açısından ise akademik kıskançlığın tezahürü olarak yürütülen bir kara propaganda ve heyecanlı üniversite öğrencilerinin istismarı olarak yorumlanabilir. Üniversite içinde öğrenci protestoları, kimi akademisyenlerin şikâyetleri ve nihayet dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a bir öğrenci tarafından gönderilen ihbar mektubu “bereli profesör” denilerek tahkir edilen Mehmet Kaplan üzerinden rejim ve irticai faaliyetler tartışmasının fitilini ateşler.

Vatan gazetesinde çıkan ilgili yazılar münasebetiyle Atatürk Üniversitesi'nde İçişleri Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından idari soruşturmalar başlatılır. İçişleri Bakanlığının talimatıyla Atatürk Üniversitesi Talebe Cemiyeti idare heyeti azalarının ifadeleri alınır. Bunların yanı sıra üniversite profesör ve öğrencilerinin de ifadelerine başvurulur. Millî eğitim müsteşarı Osman Faruk Verimer, tahkikatı yürütmek üzere bir komisyon eşliğinde askerî uçakla Ankara'dan Erzurum'a gelir. Bu esnada Millî Eğitim Bakanlığı “hükûmet vazifeye mutlak surette hâkimdir” ihtarını müteakip *Vatan* gazetesinde çıkan yazının “isnat ve iftira” olduğu yönünde Anadolu Ajansı'na beyanat verir (Hür Söz, 17 Aralık 1959: s.1).

Mehmet Kaplan, Atatürk Üniversitesi rektör vekili sıfatıyla bu yazıya cevaben mahalli gazetelerden *Yeni Erzurum*'a şu beyanatı verir:

Atatürk Üniversitesi “Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir” diyen Atatürk'ün bu fikrini, yüzyıllardan beri ihmal edilmiş Doğu Anadolu'ya tatbik etmek ve onu “muasır medeniyet” seviyesine yükseltmek maksadıyla kurulmuş bir ilim müessesidir. Erzurum'da, Diyarbakır'da, Van'da, Elazığ'da kendisine araştırmalar yapması için çok

geniş arazi ve her türlü imkânlar verilmiş olan Atatürk Üniversitesi yalnız Türkiye'nin değil, belki Yakın Şark'ın en büyük üniversitesi olacaktır. (...) Son devir Türkiye'sinin ileri kültür hamlelerinden birini teşkil eden ve Doğu Anadolu'yu en son ilmî bilgilere ve usullere göre aydınlatacak ve kalkandıracak olan böyle bir müesseseyi daha şimdiden yıkmaya çalışmak isteyenler vardır: Bunlar Türkiye'nin geri kalmasını isteyen komünistlerle gözleri ve kalpleri vatana ve millete ihanet edecek kadar menfaat ve garazla kararmış olan kimselerdir (18 Aralık 1959: s.1).

Milliyet gazetesinde, “bereli profesör ve kapatılan Milliyetçiler Derneği'nin eski müntesiplerinden olan rektör vekili” diyerek tanıtılan Mehmet Kaplan verdiği beyanatta, söz konusu haberlerin hakikate aykırı ve yıkıcı mahiyette olduğunu kaydeder. Öz Türkçeciliğe karşı olmasının inkılaplara karşı olduğu anlamına gelmediğini, kendisine atılan Atatürk düşmanlığı iftirasının üniversiteden uzaklaşmış üç profesör ve bir doçentin tezviri olduğunu söyler (Milliyet, 17 Aralık 1959: s.1,5). Mehmet Kaplan'ın ismini vermediği bu akademisyenleri *Hür Söz* gazetesi ifşa eder. “Üç Journalci Profesör” başlıklı haberde bu profesörlerin Melahat Özgü, Mustafa Akdağ ve Eyüp Hızalan olduğu aktarılır (*Hür Söz*, 29 Aralık 1959: s.1,3).

Milliyet gazetesinin 18 Aralık tarihli sayısında Kaplan'ın bahsettiği üç profesörden Melahat Özgü gazeteye şu beyanatı verir:

Erzurum'daki Atatürk Üniversitesi'nde Atatürk aleyhtarı bulunup bulunmadığı yolunda bir şey söyleyemem. Ancak, Erzurum'da yayınlanan bir gazete devamlı surette irticai mahiyette neşriyat yaparak öğrencilere tesir etmeye çalışmakta ve malesef muvaffak olduğu da müşahede edilmektedir. Bu hususta bildiklerimi savcılığa anlattım. Rektör vekili Mehmet Kaplan'ın devamlı surette bere giydiği doğrudur. Bu bizim de dikkatimizi çekti. Profesörler kurulunda toplandık. Bu meseleyi görüştük ve Mehmet Kaplan'dan bere giymemesini rica ettik. Fakat Kaplan yine de bere giymekte ısrar etti. Erzurum soğuk yer olduğu için bere giymek mazur görülebilir. Fakat Mehmet Kaplan Erzurum'a gelmeden önce de bere giymiştir.

Mehmet Kaplan ise gazeteye telefonla verdiği beyanatta yapılan neşriyatın kasıtlı olduğunu ifade ederek, “Üniversitemizde Atatürk ve devrimler aleyhinde bir cereyan asla bahis mevzuu değildir. Neşriyat, Erzurum üniversitesini kötülemek için yapılmaktadır. Biz burada ilmin icaplarını yerine getirmeye çalışıyoruz” sözleriyle suçlamaları reddeder (Milliyet, 18 Aralık 1959: s.1,5). Bu sıralarda Nadir Nadi'nin *Cumhuriyet* gazetesinde “Büyük Dikkat” başlıklı yazısı yayımlanır. “Atatürk'ün ölmez adını taşıyan yeni kurulmuş bir Türk üniversitesinde Atatürk'e ve devrimlere karşı düşmanca homurdanmalar duyulduğu zaman bunu hükûmete ve halka yüksek sesle haber vermek her Türk gazetesi için kaçınılmaz bir görevdir. Esaslı delillere dayanılarak yapıldığı takdirde bu gibi ikazlar üzerine hükûmetin gazetelere kızmaması, tersine memnun olması gerekir.” ifadelerini kaydeden Nadir Nadi, *Vatan* gazetesinin yaptığı haberi yerinde bulur. Yazara göre, bu tür faaliyetlerin Erzurum'da yürütülebileceğine inanmak güç olsa da “yurdumuzun başka köşelerinde, hatta pek kültürlü, pek kalabalık

bilinen bazı şehirlerinde Atatürk'e ve devrimlere karşı yarı sinsi yarı açık bir baltalama hareketini de bilmezlikten gelmeye imkân yoktur" (Nadir Nadi, 18 Aralık 1959: s.1).

Mehmet Kaplan'ın, Nadir Nadi'nin bu yazısına cevaben kaleme aldığı yazısı *Demokrat Ilıca*'da yayımlanır. Kaplan, ilgili beyanatında şu ifadeleri sarf eder:

Sayın Nadir Nadi

Bin yıl sonra Doğu Anadolu'da yeni bir medeniyetin, Batılı esaslara dayanan Türk medeniyetinin temelini atacak olan Atatürk Üniversitesi hakkında, Erzurum'a gelen yabancı müşahitler burada yapılmakta olan çalışmaları yakından görerek Türkiye'de yeni bir çağın başlamakta olduğunu söyledikleri hâlde, bu memleketin çocukları olan Türk gazetecileri, bu arada Garpçı ve İnkılapçı olanlar dahi, buraya gelmek, burada yapılanları bu büyük işe emek verenleri bizzat görmek ve tanımak zahmetine katlanmadan uzaktan, hususi maksatlarla ortaya atılan yanlış haberlere, iftiralara kapılarak, gerçeğe hiç de uymayan bir takım fikirler ileri sürüyorlar.

Bilindiği gibi Garplı düşüncenin temeli, her sahada gerçeğe dayanmak, onun manasını meydana çıkarmaktır. Günlük hayatı aksettiren gazeteciliğin esası da bu olmak lazım gelir. Benim anladığıma göre iyi bir gazeteci odur ki, mühim bir hadise olunca, rivayetlere bakmaz, kalkar o hadisesinin cereyan ettiği yere gelir. Olanları gözleri ile görür ve dürüst bir insan ise gördüklerini olduğu gibi yazar.

Atatürk Üniversitesi, kapıları herkese açık, bütün faaliyetleri meydanda binlerce Erzurumlunun her gün müşahede ve kontrol ettiği ve gelişmesini görerek sevindiği bir ilim müessesidir. Palandöken eteklerinde Türkiye'nin ve hatta yakın Şarkın en büyük üniversite sitesi kuruluyor. Burada yarın on, on beş bin genç toplanacak ve Atatürk'ün "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" prensibine uyararak, Anadolu'yu "muasır medeniyetler seviyesine" çıkaracak. Buna hiç şüphenez olmasın.

"Bereli Profesör" diye tanıtılan ve geri fikirli diye gösterilmek istenilen naçiz şahsıma gelince. Ben şimdiye kadar akademik kariyerde imtihanlarını vermiş, yirmi seneden beri ilim ve kültür dergilerine yazı yazan bir insanım. Şimdiye kadar neşrettiğim ilmî eserleri görmeniz, okumanız mümkündür. Fikirlerini açıkça ortaya koyan bir insan hakkında, yağmurlu havalarda başına giydiği bereye göre hüküm vermek doğru bir şey midir? Eski softa şapkayı kâfirlik alameti sayıyordu. Yeni softa bereyi bir irtica timsali telakki ediyor. Şekilcilik ve sathilik hususunda bu ikisi arasında bir fark görmüyorum.

Garplılık düşünmek demektir. İslam medeniyeti düşünmemelik, basmakalıp inançlar ve şekillere körü körüne bağlılık yüzünden çökmüştür. Aynı şark tembelliğine kapılarak, bizi ilerletmesi gereken inkılaplar da basmakalıp hâline getiriliyor. İnkılapçılığı şekilciliğe dökenler ona ihanet ediyorlar.

Atatürk, Batı medeniyetinin esasını çok iyi ortaya koymuştur; bu esas "ilim" yani gerçeği araştırma ve gerçek üzerinde düşünme demektir. Ben, kendimi ilim yo-

luna vermek suretiyle Atatürk'ün izinde gidiyorum. Beni gericilikle itham edenler eserlerimde "ilim" dışı bir şey varsa onu göstermelidirler. Bu, benim için de çok faydalı olurdu. İlme dayanmayan bir fikrin bizi özlediğimiz Batı medeniyetine götürebileceğine inanmıyorum.

Saygılarımla

(Kaplan, 23 Aralık 1959: s.1)

Bir taraftan Mehmet Kaplan'ın aleyhinde yayınlar sürerken diğer taraftan ülkenin farklı yerlerinden destek mesajları gelir. Ankara Üniversitesi'nden 57 öğrenci adına K. Aydın Erdem, Mustafa Kafalı ve İbrahim Metin çektikleri telgrafta şu ifadelerle destek verirler:

Memleketimizin ilim ve kültür hayatında çok büyük hizmetleri olacağına inandığımız Atatürk Üniversitesi'ne ve Türk gençliğine daima ilmi ve millî olanı öğreten şahsınıza karşı öteden beri millî menfaatlere aykırı davranışlarıyla tanınmış bir gazetenin yaptığı ithamları Milliyetçi Türk Gençliği olarak nefretle reddeder, Doğu illeri ve bütün Türkiye'nin iftihar ettiği Atatürk Üniversitesi öğretim kadrosundaki büyüklerimize ve öğrenci arkadaşlarımıza bağlılığımızı tekrarlar, ellerinizden öperiz (Hür Söz, 23 Aralık 1959: s.1).

Mehmet Kaplan'a destek verenlerden biri de Türk Ocakları genel başkanı Prof. Osman Turan'dır.

İki zıt mefhum olarak ilim ve geriliğin imtizacının imkânsızlığı üniversitenize yöneltilen ithamın bayağı ve beceriksiz bir iftira olduğunu belirttiği gibi, ilmi ve millî meselelerin hür düşünceye aykırı ve solcu taktiğe uygun bir niyetle ele alındığına dair ifadeler ile iptidai kafalara mahsus dedikodularda derhal tertibin kaba ve ayrılıkçı mahiyetini meydana koymaktadır. Nitekim en salahiyetli ve mesul bir makam olarak rektörlüğünüzün ilmi ve millî şuurun ifadesi bulunan ve yeni bir solcu gayesi açıkça teşhis eden beyanatı umumi efkârı aydınlatmaya, gafilleri uyandırmaya ve fesadın cesaretini kırmaya kâfi gelmiştir. Vatan müdafasında kahramanlık destanları yaratan Erzurum'un modern ilim, kültür ve millî meşkûre ocağı ile de manevi bir kale hâline gelmesi, bu türlü çirkin tecavüzleri kolaylıkla kırabileceğine itimadımız olduğu gibi, memleket ve üniversitelerimizin haysiyetine saldıranların kanunların pençesinden kurtulamayacağına da eminim. Bütün Türk Ocakları'yla birlikte ilim ve vatan uğruna yaptığımız harekette üniversitenizle beraber olduğumuzu bildirmeyi vazife bilir, başarılar dileriz.

Türk Ocakları Umumi Başkanı

Prof. Osman Turan (Erzurumun Sesi, 23 Aralık 1959: s.1)

Atatürk Üniversitesi Talebe Cemiyeti bu olaylar üzerine hararetle bir seçim atmosferi geçirir. Kimi konuşmacılar "bere giyenlerin kafalarını yumrukla kıracağız" (Milletin Sesi, 21 Aralık 1959: s.1) gibi maksadını aşan sözler sarf eder. Buna mukabil

mutedil gençler ise *Vatan* gazetesinin başlatmış olduğu karalama kampanyasına üniversite öğrencileri olarak cemiyet adına tok bir eda ile cevap verir:

Tarihî Erzurum şehrinde kalbi iman ve kafası ilim aşkıyla dolu Atatürk Üniversitesi öğrencileri olarak seslenmek isteriz ki her namuslu ve vatanını seven Türk genci gibi biz de BÜYÜK ATA'MIZIN yolundayız. Bu uğurda canımızı fedaya hazırız.

Bizim için Büyük Ata'mızın gerçekleştirdiği inkılapların sadık bekçileri olmak en yüksek bir şeref teşkil eder.

Eğer bazı kimseler Atatürk Üniversitesi gençliğini menfur emellerine alet etmek istiyorlarsa, hiç kimsenin bizi milliyetçilik ve inkılapçılık yolundan döndüremeyeceğini, sağdan ve soldan gelecek her türlü muzır cereyanların karşılarında Erzurum Tabyaları kadar metin ve sarsılmaz Atatürk Üniversitesi gençliğini bulacaklarını onlara bir kere daha hatırlatırız. Biz Atatürk Üniversitesi öğrencileri bizimle aynı şartlar içinde yaşayarak, bizden çok daha fazla mesai göstererek bizleri Türk milleti ve Türk vatanına layık insanlar olarak yetiştirmek için devamlı emek sarf eden aziz ve kıymetli hocalarımızı da her türlü kötü isnatlardan tenzih ederiz.

[...]

Atatürk Üniversitesi Talebe Cemiyet Başkanı

Süleyman Beken (Demokrat Doğu, 25 Aralık 1959: s.1)

Bu tartışmalara Ankara'dan Behçet Kemal Çağlar da *Mim* dergisinde yayımlanan hakaret ve ithamlarla dolu bir yazı ile katılır.

Erzurum'daki Nankör

Sanırım, ilk Büyük Millet Meclisi gübleri, istilacı Batı'nın rağmına Batılı zihniyetle ve Türk ruhuyla istiklalimiz, namusumuz uğruna savaştığımız günler.. Bir hoca mebus, cephelerdeki eğreti duraklamalardan veya bozgunlardan cesaret alarak, kürsüye çıkmış, ağı kusuyor:

- *Sizleri bilmem, diyor, ben ne yapacağımı, ne olacağımı şaşırdım? Ne hilafete saygım, uygun görülüyor, ne medreseye? Ne olacağım?*

Başkanlık yerinde Büyük Reis oturmaktadır, dayanamıyor, yüce yuvasından başını sarkıtan kartal gibi eğiliyor, gürler gibi fısıldıyor:

- *Adam olacaksın, hocam, adam olacaksın!*

O hoca sonradan, Ankara'nın en şık giyinenlerinden, bir iki devrim hareketinde en belli başlı ödev alanlarından bir sivil, bir medeni adam oldu. Hâlbuki Erzurum'daki Atatürk Üniversitesi'ne gönderdiğimiz hocalardan biri, hâlâ adam olamamış diye haber alıyoruz! Hey' kendi dar, karamsar aşâğılık görüşünün kabuğuna Erzurum'un erkek ve sert havasına dayanamayıp giriveren kaplumbağa! Şaşırma, yanılma! Biz seni

orada medrese açmağa değil, Atatürk Üniversitesi'nde kürsü sahibi olmağa gönderdik, aklını başına topla! Adam olmanın, Atatürk Türkiye'sine yakışır adam olmanın kolayına bak! Kahve köşelerinde dırıltıyı bırak, kürsüde apaçık konuş da görelim: Seni Atatürk çocukları, ders sonunda, inine giderken, Ali Kemal'e İstanbul'da yapılanı yap-sınlar: Orada iklim ve mevsim icabı domates ve yumurta yoksa tezек yağmuruna tutsunlar! Sonradan, Erzurum'da şöyle çevrene bir bakıp da utamadın mı? Sarkık çenen biraz daha çarpılmadı mı? Erzurum'un tahta sıraları üstünde tüneyip de güneşimizin üstüne düşen gölgeyi kanatlarının tersiyle silen kartalların o yuvasına bir kerre uğramadın mı a yarasa?... O aşağılık sözleri eğer sahiden söyledinse, hangi sefil izbede söyledin ki, çevrende işiten bir Atatürk çocuğu çıkıp da sevemediğin Mustafa Kemal'in mısralarıyla haykırmadı:

Kilab-ı zulme kaldı gezdiğin nâzende sahralâr

Uyan ey yâreli şiyir-i jiyan bu hâb-ı gafletten

(Gezdiğin yaylalar köpeklere kaldı, ey yaralı arslan uyan!) O erkek yaylada, o erkek adam, bütün vatanın kurtuluşunu hazırladı, a kancık ve sinsî insan bozuntusu!!

Mustafa Kemal de, rastgele, sıradan bir adamsa kim büyük adamdır a sersem? Milletçe haysiyetimizi, gururumuzu, hürriyetimizi kurtarmaya ön ayak olan adama büyük denmez de ne denir? O küçük de sen mi büyüksün, a budala? Hamamda şirpençesini sıktırarak öldü diye Yavuz küçülür mü hiç? EN yakınlarını devletin bekası için boğdurdu diye Fatih küçülür mü hiç? Hem Atatürk'ün buna benzer ne kusurunu gördün de çıkası gözünde küçüldü, a nankör?!..

Bir inanç uğruna baş koymak, bir aşka gönül vermek, rastgelene ilk fırsatta kafa tutmak çağında olan aziz Türk çocuklarını böyle, yalan, dolanla, saçma sapanla yanılmaya utanmıyor musun?

“Kimdir bu? Var mı ki? Dur bakalım: Meydana çıksın da ona göre söyle!..” diyenler bulunabilir.

Eğer bunlar, oyalayıcı ve uyuşturucu değiller de, sadece ihtiyatlı ve temkinli iseler, onlara haber vereyim ki, İstanbul'da da, Ankara'da da böyle yobazlar ve nankörler var. Büyük insanın adını “Adı Türk”e çevirip sinsî ve alçakça gülüp durduklarını haber alıyoruz. Böylelerine sadece tiksinti ile dudak büküp geçebiliriz, belki, ama Atatürk'ün nimeti ile geçinip Atatürk Üniversitesi'nde Atatürk'ü küçümsemelerine nasıl ne diye katlanabiliriz?

Ve aslına bakarsanız, bütün memleket, bir Atatürk Üniversitesi değil de nedir? Hür, şerefli, aydın, ileri insanlar olarak, dünyaya karşı göğsümüzü gererek, ayakta kalabilmeyi bize o öğretmedi de kim öğretti?.. (Çağlar, 23 Aralık 1959: s.18)

Mehmet Kaplan da *Yeni Erzurum*'da yayımlanan “Hakiki Atatürkçülük” başlıklı yazısında Behçet Kemal Çağlar'a cevap verir. Bu yazısında vatanperverlik ve milliyetperverlik kavramlarıyla ne anlaşılması gerektiğini Atatürk üzerinde izah eder.

Hakiki Atatürkçülük

Kötü Şarklının en belli hususiyetleri yalana kolayca inanmak, rivayetleri hakikat sanmak, gerçeği araştırmamak, vehimlerden hareket ederek kendini aşırı his ve heyecana kaptırmak, şişkin bir üslup kullanmaktır. Garplının hususiyeti ise soğukkanlı olarak her şeyin aslını araştırmak, gerçeğe karşı saygı duymak, söylediği her kelimeyi ölçer tarta kullanmaktır. Şarkta pek bol bulunan boş kelime edebiyatının yanı sıra, ilim ve felsefenin az gelişmesi, batıl inançların asırlarca insanlara hükmedişi bu temel davranış farkından ileri gelir. Hakikati, ölçüyü ve insaflı kolayca bir yana bırakabilen kötü Şarklı vehimlerine his ve heyecanlarına bir kapıldı mı, hele araya bir de menfaat, garaz ve kiskançlık girerse dünyanın en korkunç adamı olur.

“Hayatta en hakiki mürşit ilimdir” diyen Atatürk”, Garbın ve Garplılaştırmanın en güzel formülünü vermiştir. İlim, heyecanın değil aklın, vehmin değil gerçeğin mahsulüdür. Heyecan üzerine, vehim üzerine ilim kurulmaz. Heyecan yıkıcı, akıl yapıcıdır. Ve hayat ancak hakikate ve gerçeğe dayanmak suretiyle yükselir. Garbın mamur, Şarkın harap bir hâlde bulunuşununun izahını da başka yerde değil, burada aramalıdır.

Atatürkçülükten çok bahsolunuyor fakat Atatürkçülük nedir, herkes kolayca olabilir mi? Benim görüşüme göre iki türkü Atatürkçülük vardır. Birisi Atatürk'ten bahsolununca coşmak, nutuk söylemek, kötü bir edebiyat yapmak, ikincisi ise onun gibi vatan ve millet için çalışmak ve onun kurtuluş çaresi olarak gösterdiği ilim yolunda ilerlemektir.

Bunlardan birincisi kolay, ikincisi ise zordur. İlkokul öğrencileri bile Atatürk hakkında parlak bir şiir, coşkun bir nutuk verebilir. Fakat çalışmak ve ilim yapmak o kadar kolay değildir. Vatan ve millet üzerine pek çok şiir, pek çok nutuk söylenmiştir. Orhan Veli bir mısra ile boş nutukçulukla hakiki vatanperverliği çok güzel ayırmıştır:

Neler yapmadık bu vatan için

Kimimiz öldük kimimiz nutuk söyledik

İlim yolunda ilerlemek vatan için ölmekten daha güçtür.

Türkiye'de vatan bahis mevzuu olunca seve seve canını feda edecek milyonlarca insan vardır. Fakat sulh devresinde vatani “muasır medeniyet” seviyesine ulaştıracak olan ilim ve tetkik sahasına hayatlarını vakfedenlerin sayısı o kadar da fazla değildir.

Vatan gazetesinin Atatürk Üniversitesi hakkında neşrettiği iftira dolu ve tahrikçi yazı üzerine, bu iki türlü Atatürkçülük arasındaki fark, kendisini bir kere daha açıkça göstermiştir. Heyecana ve kolay edebiyata kapılanlar bu yazıda söylenenler, doğru mudur yanlış mıdır bu haberin arkasında ne gibi maksatlar vardır diye bir an

bile düşünmeden veryansın etmişlerdir. Behçet Kemal Çağlar'ın "Mim" dergisinde yazdığı yazı kötü Atatürkçülüğün en tipik örneklerinden biridir. Baştanbaşa çığırtkanlık, küfür ve tahrikçilikten ibaret olan bu yazı kötü Şarklılığın da karakteristik bütün hususiyetini taşır. Vehimlere kapılmak, boş heyecan ve berbat bir nutuk üslubu.

Hakiki Atatürkçülük, vatan ve millet için namuslu olarak çalışmak ve ilim yolunda ilerlemek ise, şarlata edebiyatçılığını bırakmalıyız artık. Çünkü o bizi doğrudan doğruya en kötü Şarklığa ve taassuba götürür.

Yakından, gelerek görmeden hakkında bunca yalan ve iftira uydurulan Atatürk Üniversitesi, Doğu Anadolu'ya ışık saçan yüksek bir ilim meşalesidir. Burada "hayatta en hakiki mürşit ilimdir." sözüne inanarak çalışan, kendini ilime vermiş yaşlı âlimler, genç araştırmacılar ve olgun bir gençlik vardır. Bütün Erzurum halkı bu ilim ocağı etrafında toplanmış sevinç içindedir. Uzaktan yapılan iftira ve tahriklerle her gün ilerleyen bu müessese ve burada çalışanlar sarsılmak, yıkılmak hatta Behçet Kemal'in o korkunç yazısında olduğu gibi linç edilmek istenmektedir.

Böyleleri şunun farkında değiller ki, Atatürkçülüğü bu şekle sokmakta onu dejenere etmekte, bu memleketin yegâne kurtuluş çaresi olan ilmî düşünceyi ve ilmî faaliyetini baltalamaktadırlar.

Yalan ve iftiranın kin ve ihtirasın matbuatında saltanat kurduğu hakikatlerin her gün ayaklar altına alındığı bir memlekette namuslu insanlar için çalışmak ve düşünmek imkânsız hâle gelince o memleket mahvolur (Kaplan, 28 Aralık 1959: s.1-2).

Mehmet Kaplan'ın kendisi ve Atatürk Üniversitesi hakkında yapılan suçlamalara cevaben kaleme almış olduğu bu yazı, onun bu konuyla alakalı son yazısıdır. Bu tartışmalar boyunca Erzurum mahalli basınının başarılı bir sınav verdiği görülür. *Erzurum'un Sesi, Demokrat Doğu, Demokrat İlica, Doğu Ekspres, Hür Söz, Millet'in Sesi* ve *Yeni Erzurum* gibi gazeteler mezkûr tartışmalar boyunca Atatürk Üniversitesi'ne ve Mehmet Kaplan'a sahip çıkarlar. Yerel yöneticiler siyasetin de etkisiyle daha tutuk bir tavır takınsalar da basına yansıyacak ölçüde herhangi bir tahrik edici davranışta bulunmazlar.

Mehmet Kaplan, kendi talebine istinaden 29 Ocak 1960'ta 6 aylığına İngiltere'de görevlendirilir. 30 Ocak'ta Fen-Edebiyat Fakültesi dekanlığından istifa eder. 1 Şubat'ta ise Erzurum'dan ayrılır ve Erzurum'a bir daha dönmez. Erzurum'dan ayrılışından sonraki yıllarda da Atatürk Üniversitesi ile olan ilişkisini devam ettirir. Burada istihdam olunacak araştırmacılar hususunda yetkililere tavsiyelerde bulunur ve genç araştırmacılarla takip edecekleri yol hakkında fikirlerini paylaşır. Önder Göçgün'ün Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne alınması hakkında dönemin dekanı M. Kaya Bilgegil'e tavsiye mektupları kaleme alır. Bu mektuplaşmalar esnasında fakülte bünyesinde yaşanan kimi olumsuz gelişmelere dair telkinlerde bulunurken, bu kurum hakkındaki kimi kanaatlerini de paylaşır. Kaplan'ın ifadesiyle:

Orada bulunanlarda dikkatimi çeken bir özellik de, maddi şartların her yerden iyi olmasına rağmen, daimi bir şikâyet psikolojisi ve uzaklar daiüssulası içinde yaşamalarıdır. Benim tecrübe ve inancıma göre insanları tedirgin eden, günlük hayatlarında kendi iradelerine uygun bir çalışma düzeni kuramayışlarıdır. İnsan dikkatini ve vaktini her gün ilerleyen faydalı işlere çevirmelidir. Bu kitap okuma, araştırma, gezme, yardım etme, ibadet etme olmalıdır (Göçgün, 2013: s.81).

Mehmet Kaplan, henüz Erzurum'a gelmeden önce farklı tesirler altında inkişaf etmiş bir dimağa ve çalışma yöntemine sahiptir. Üniversitenin ikinci ders yılı için yaptığı konferans da onun, önceki çalışmalarından derin izler taşır. Zeynep Kerman'ın hazırladığı bibliyografya ışığında; *Bizim Türkiye, Çığır, Hareket, Hisar, İnkılâpçı Gençlik, İstanbul, İstanbul Enstitüsü Dergisi, Komünizme Karşı Mücadele, Ölçü, Sanat ve Edebiyat Gazetesi, Serdengeçti, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Türk Yurdu, Türkiyat Mecmuası ve Yazı* gibi dergilerde müşterek konulu yazılar kaleme aldığı görülmür. Süreli yayınların yanı sıra Zeki Velidi Togan ve Jean Deny armağan kitaplarındaki makalelerindeki bakış açısı ve meselelere yaklaşım tarzının, bahse konu açılış dersi notlarına sirayet ettiği görülmür. Mehmet Kaplan, devamlı geliştirmek istediği bir fikir terkininin gereği olarak benzer konuları farklı zamanlarda yeniden kaleme alır. Düşünceyi aksiyonda arayan yazılar (Kaplan, 1976: s.1-2) olarak tavsif ettiği denemeler onun için adeta birer düşünce egzersizidir. O, yazarak düşünme ve aynı konuları farklı zamanlarda ele alarak meseleler üzerine düşüncelerini olgunlaştırma taraftarıdır.

Mehmet Kaplan, ilmî bakış açısını belirli kavramlar üzerine teksif ederek devamlı surette geliştirir. Bu açıdan bakıldığında, Atatürk Üniversitesi'nin ikinci ders yılı açılışında verdiği konferans notları, onun yazı hayatı itibarıyla 1939 sonrasındaki tecrübelerinin kısmi bir özeti mahiyetindedir. Çalışmanın müteakip bölümünde Mehmet Kaplan'ın Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde bulunan bu konferans notları aktarılacak, bu notlardaki kimi konulara ilk defa değindiği yazılarına göndermelerde bulunulacaktır. Bu sayede fikr-i sabit hâlde daima statik kalmayan, aksine fikr-i takip bir tavrın sahibi ilim adamı olarak dinamik bir düşünce yapısına sahip olan Mehmet Kaplan'ın kavramlar üzerindeki çalışmalarının izi sürülebilecektir.

II. Atatürk Üniversitesi İkinci Ders Yılı Açılış Notları⁴

Atatürk Üniversitesi'nin ikinci tedaris yılına girerken, geçen yıl güzel saatler geçirdiğimiz bu salonda tekrar aşına çehrelerle karşılaşmak ve yeni simalarla tanışmak benim için derin bir zevk kaynağıdır. İki bin metrede acaba bu kültür ağacı tutacak mı diye şüphe edenler, bir sene zarfında Atatürk Üniversitesi'nin kat ettiği mesafeyi düşünürlerse girişilen teşebbüsün herhâlde sağlam bir temele dayandığını itiraf ederler⁵.

⁴ Burada aktarılan ders notları Mehmet Kaplan'ın Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e iletmiş olduğu evrak içinde yer alır. İlgili kaynak için bk. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri. 21-123-11

⁵ Mehmet Kaplan, Erzurum'da kurulacak yeni üniversitede görevlendirileceği esnada başarmak istediği manevi kalkınma fikrini yakın çevresindekilerle paylaşır. Kaplan'ın açılış konuşmasında bahsettiği üzere kimileri onunla hemfikir olmamıştır. Bu isimlerden biri de Ahmet Hamdi Tanpınar'dır.

Mühim olan sadece maddi sahada atılan ileri adımlar değildir. Manevî sahadaki ilerleme ve gelişme belki ondan da mühimdir. Erzurum halkının göstermiş olduğu sıcak alaka, Atatürk Üniversitesi'nde çalışan bizler için büyük bir kuvvet kaynağı olmuştur. Geçen seneki tecrübe göstermiştir ki, burada kendileriyle her konu üzerinde konuşabilecek olgun bir halk kitlesi vardır. Şehirle üniversite arasında şimdiden derin bir dostluk bağı kurulmuştur. Bu canlı alaka yıllar geçtikçe kuvvetlenecek, derinleşecek ve yarın bütün Anadolu'ya ışık saçacak olan Atatürk Üniversitesi'nin gelişmesinde en büyük rolü olacaktır.

Belki birçokları Anadolu'da girişilen diğer teşebbüslerle beraber, bu üniversite ile yeni bir çağın başlamış olduğunun pek farkında değillerdir. Fakat zamanla, bizim, gerçekten, Türkiye'de yeni bir medeniyet çağının başlangıcında olduğumuz herkes tarafından anlaşılacaktır. Bir yerde fikir ağacı bir kere tuttu mu, o artık her şeyi kendisine gıda yaparak beslenir, büyür ve dalları geniş ufukları kaplar. Tohumları çöle atılan dinler, zamanla milletlerin hayatlarını ve medeniyetlerini değiştiren muazzam bir kuvvet hâline gelmişlerdir. Kültür tohumları da öyledir; dış gibi kültür tohumunun kök saldıği yer de insan kalbi ve insan dimağıdır. Nerede insan kalbi ulvî bir sevgi ile yanıyorsa ve nerede insan dimağı düşünebiliyorsa, orası, çöl de olsa, dağ başı da olsa, orada mutlaka yüksek bir medeniyet meydana gelir.

Erzurum, beşerî muhit olarak yeni inkılapların başladığı bir yerdir. Ben burada yarın sadece Türkiye'nin değil, bütün Şarkın en büyük üniversitelerinden birinin doğacağına ve bu üniversitede yeni bir medeniyetin temeli atılacağına kuvvetle inanıyorum⁶. Hepimizin günlük düşüncesini ve üniversitenin esas gayesini bu yeni medeniyet

Tanpınar, Mehmet Kaplan'a yazdığı 26 Aralık 1958 tarihli mektubunda "Yapmak istediğin işler güzel. İnşallah muvaffak olursun. Yalnız ben bu işlerin tek bir insanın yapacağı iş olmadığını sana hatırlatmak isterim." diye kaydeder (Tanpınar, 2017: 229). 31 Aralık'ta kaleme aldığı mektubunda da "Şimdi festival devrindesiniz. Asıl realite, gün bitip ağaçta neşe sönünce ve halkta heyecan tükenince, siz küçük bir Anadolu şehriyle baş başa kalınca başlayacak. [...] Beni düşündüren diğer bir mesele de, Erzurum'un talebe şehri olup olmayacağı meselesidir. [...] Bol para sarf ederek mücerret bir üniversite yapılsa bile, yine şehrin yardımı lazımdır. [...] Taassuba gelince, ona katlanmak lazım tabii... Çünkü bir realite. Evvela taassup var, sonra da kültür ve anlaşma yok." (Tanpınar, 2017: 232) cümleleriyle endişelerini aktarır.

28 Şubat 1960 tarihli mektubunda ise Mehmet Kaplan, Erzurum'dan ayrılmış ve artık Londra'dadır. Bu son mektupta "Geçmiş olsun. Meseleyi şüphesiz duymuştum. Fakat bu kadar azacağını tahmin etmemiştim. Bittabi anlattığın şeyler sadece senin başına gelmesiyle benim için yeni. Yoksa orada rahat edemeyeceğini, rahat bırakmayacaklarını biliyordum. Senin istediğin şekilde çalışmalar, kendisine müsait zemin hazırlayacak diğer şartlarla beraber olur. İktisadi bünyesi düzgün olmayan bir cemiyette idealistin çalışması güçtür." ifadeleriyle Mehmet Kaplan'ı teskin eder (Tanpınar, 2017: 248).

⁶ 22.02.1952 tarihli Bakanlar Kurulu kararında Erzurum'da kurulacak "Doğu Üniversitesi"nin yerini tayin etmek ve kuruluşunu tespit için bir ilmi komisyonun kurulmuş olduğu kaydedilir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 30-18-1-2/128-13-4). 15.08.1953 tarihli Cumhurbaşkanı Celal Bayar imzalı kararnamede de, "Doğu Üniversitesi" merkez kurulu ve istişare kuruluna ait bilgiler mevcuttur (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 30-18-1-2/133-67-15). Ancak, 18.08.1954 tarihli kararname (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, 30-18-1-2/140-85-7) ile Erzurum'da kurulacak olan üniversitenin adı "Atatürk Üniversitesi" hâlinde arşivlere geçer. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kurulan ilk üniversite olan Atatürk Üniversite'si devlet açısından nasıl bir telakki ile kurulmuş ise, Mehmet Kaplan da Atatürk

fikri işgal ediyor. Bundan dolayı, bu açılış dersinin konusu olarak Türk milletinin yüz-yıllar boyunca geçirmiş olduğu medeniyet merhalelerini seçtim.

Bir edebiyatçının bu konu ile ne alakası vardır demeyeceğinizi umarım. Zira edebiyat medeniyetlerin aynasıdır. Ve onu tetkike şayan kılan da budur. Edebî eserlerin içinde devirlerin, nesillerin, şahısların ruhu, canlı ve müşahhas olarak görünür. Edebiyatın en basit tanımı, insanların yaşayış, düşünüş ve duygularını söz ve yazı ile anlatan bir sanat olmasıdır. Bir kelime ile edebiyat, insanın ifadesidir. Bu tanım doğru ise – ki bence doğrudur- insanı tanımak için, edebiyatın aynasına bakmaktan daha tabii ne olabilir? Bakmasını bilirsek edebî eserlerin içinde insanoğlunun gizli, açık bütün hakikatlerini bulmak mümkündür. Bir milletin edebiyatı ise o milletin hayatını olduğu gibi aksettirir. “Olduğu gibi olmak” demekle sadece gerçekte olanları değil, olmayanları, yani hülyaları, özleyişleri, hüsrancıları da kastediyorum. Bir fert gibi bir millet de hülya kurar, üzülür, ıstırap çeker ve bunlar onun hayatına şu ve bu şekli verir. Fertler gibi, milletlerin de zaafı vardır. İşte bütün bunları edebî eserlerde bulmak mümkündür.

Bir edebî eseri incelerken göz önünde bulundurulması lazım gelen şey de budur. Yani onda insanı, insanın akislerini araştırmaktır. Bütün sanatlarda olduğu gibi, edebî eserlerde de güzellik bir muhtevanın mükemmeliyete ulaşmasından başka nedir? Ben şahsen güzellik ile hakikatin birbirinden ayrı şeyler olduğuna inananlardan değilim. Benim inancıma göre, güzellik derin bir hakikatin müjdecisidir. Güzel olan şeylerin arkasında bizi çağıran bir hakikat vardır. Ve bu hakikat insanın hakikatidir. Eşyanın ve maddenin hakikati başka ilimlerin mevzuudur.

Türk edebiyatının muhtelif devirlerine, insanın çeşitli görünüşlerini aramak gayesiyle bakarsak, Türk milletinin asırlar boyunca yaşamış olduğu bütün macerayı görebiliriz. Mazinin edebiyatında mazinin, bugünün edebiyatında bugünün insanı yaşar. İnsan tarihî bir mahlûk olduğuna göre, onun hem mazi hem de hâlihazırını tanımak icap eder. Edebiyat tarihinin gayesi, insanı asırlar boyunca edebî eserlere aksettirmiş şekli ile oluş hâlinde yakalamaktır.

Burada gayet kısa olarak Türk edebiyatında insan tipinin nasıl değiştiğini anlatmaya çalışacağım.⁷ Takip edeceğim metod gayet basit, fakat basit olduğu kadar da

Üniversitesi'nin ülkenin doğusunda ifa edeceği hizmeti aynı telakki ile değerlendirmiştir. Daha önceki tartışmalarda yer verildiği üzere Doğu Üniversitesi ifadesi kimi çevrelerce maksatlı anlaşılır. Oysa burada kast edilen Doğu illerini de aydınlatacak bir eğitim kurumudur. Üniversitenin kuruluşunun bölge halkı için arz ettiği önemi değerlendiren bir yazı için bk. Ulaş, Mehmet. “Doğu Üniversitesinin İfade Ettiği Mana”. *Hür Söz*, 18 Kasım 1958, s.1,2. Bu yazının sonrasında Cevat Rifat Atilhan, Mümtaz Turhan, Orhan Tuna ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi önemli isimler *Hür Söz*'e verdikleri beyanatlara ve köşe yazılarında Atatürk Üniversitesi'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ifa edeceği ilmi vazifeyi tafsilatıyla izah eder ve yer yer Doğu/Şark Üniversitesi ifadesini kullanırlar.

⁷ Mehmet Kaplan'ın edebî eserlerde karşılaşılan “tip” kavramı üzerine yönelen dikkati ilk defa 1941'de *Vatan* gazetesinde yayımlanan makaleleri ile yazıya dökülür. Kaplan'a göre bir hikâyede veya bir romanda asıl olan vaka değildir; vakaya bürünen ruhtur. Ona göre, Sait Faik Abasıyanık'ta olduğu gibi diğer hikâye ve roman yazarları da ruhi davaların yarattığı insan tiplerini eserlerine taşımıştır (Kaplan, 5 Temmuz 1941: 3). Sabri Esat Siyavuşluğil'in *Karagöz* çalışmasını inceleyen Kaplan, “halk ruhunun

faydalıdır. Türk edebiyatının muhtelif devirlerine ait, dikkate şayan insan tiplerini mukayese ederek, aralarındaki farkları göstermeye çalışacağım. Bunlar bir devrin, bir medeniyetin müşterek hususiyetlerini mübalağalı olarak gösterdikleri için onlara tip adını veriyorum. Malum olduğu üzere tip ile şahsiyet arasında fark vardır: Şahsiyet yegâne-dir. Hâlbuki tip kendisine benzeyen insanların müşterek taraflarını temsil eder. Edebiyatta şahsiyetin tasviri modern çağda görülür. Eski edebiyatlarda, umumiyetle İngilizlerin “pattern” dedikleri örnek insanlar vardır. İşte bu örnek insanlar veya tipler, bize bir devrin hayat görüşünü, yaşayış tarzını çok güzel aksettirirler. Bunların hayalî olmalarının psikolojik bakımından hiçbir mahzuru yoktur. Bilakis, bugünkü psikolojiye göre, tipik hayaller, insanı hakiki görünüşünden daha iyi ifade ederler. Çünkü bu hayaller en derin temayülleri aksettirirler.

Freud’un ferdi gayr-ı şuurunun yanı sıra psikolog Jung mâşerî bir gayr-ı şuur olduğunu ortaya koymuştur. Ona göre milletleri idare eden bir takım temel imajlar vardır ki, o bunlara “arşetip” adını veriyor. Her milletin muhtelif çağlarda hayatına, yaşayışına, düşünüşüne şekil ve istikamet veren arşetipler vardır. Bunlar kendilerini mitler vasıtasıyla ifade ederler. Bu mitler örnek vazifesini görürler. Türk edebiyat tarihine bakınca muhtelif medeniyet merhalelerine tekabül eden çeşitli arşetipler görülür. Bunların sayıları fazla değildir; tâli tipler asli tiplere irca olunabilir.

Türk ırkı tarih sahnesine bundan 3-4 bin sene önce atlı ve akıncı bir kavim olarak çıkıyor ve asırlar boyunca bu hususiyetini muhafaza ediyor. Bugünkü ilmî araştırmalar, atın, Orta Asya’da ilk defa Türkler tarafından ehlileştirildiğini ve ilk defa onlar sayesinde dünyaya yayıldığını gösteriyor. Atın ehlileştirilmesi dünya tarihinde zirai medeniyetten sonra en mühim medeniyet merhalesi olarak görülüyor. Zira at sayesinde

karakterlerini ve aksülamellerini” ortaya çıkaran bu eseri “tipleri de ele alması yönüyle son derece başarılı bulur (Kaplan, 15 Eylül 1941, s.3). Fert ve şahsiyet ayrımı üzerine serdedilen bu izahlar müteakip yazılarında daha şümüllü bir bakış açısı hâlinde tekâsüf eder. 1947-1948 arasında *Hareket* dergisinde yayınlanan yazılarıyla birlikte “tip” kavramının Türk tarihi ve edebiyatının farklı dönemleri içinde ele alındığı görülür. “İçtimai Şuuraltı ve Edebiyat” başlıklı makalesinde toplumsal bilinçaltı ile tip kavramını uzlaştıran (Kaplan, Kasım 1947: 2-4) Mehmet Kaplan’ın bu yargısında Siyavuşlugil’in *Karagöz* isimli incelemesinin de payı olmalıdır. Kaplan’ın “nesillerin ruhu” diyerek tavsif ettiği toplumsal bilinçaltı, bir milletin ortaya koyduğu edebiyat kütüphanesinin farklı devirlerine ait yazar ve şairlerine tekabül eder. Onun “nesillerin ruhu” terkibi, “Milliyetçilik ve İlim” (Şubat 1953: 3-4) başlıklı makalesinde ismi geçen Alman filozof Hermann Kayserling’in çalışmaları ve André Siegfried’in *L’Âme des Peuples* isimli eserleri ile yakın ilişkili olmalıdır. Bunların yanı sıra, Mehmet Kaplan’ın eserlerinde sıklıkla atıfta bulunduğu Alain’in, *Les Idées et Les Âges* isimli eserinin de bu kavramlaştırma üzerinde etkisi olmalıdır.

1951’de yayınlanan “Dede Korkut Kitabında Kadın” yazısında tip kavramı üzerine açıklamada bulunmaksızın Alp tipinin eşdeğeri olan kadın tipinin izi sürülür. 1952’de “İki Destan İki İnsan Tipi”, 1953’te “Dede Korkut Kitabında Hayvanlar” ve 1955’teki “Türk Destanında Alp Tipi” başlıklı yazılarıyla bir fikir-i takip hâlinde “tip” kavramı üzerinde çalışır.

büyük devletler kuruluyor, uzak mesafelere gidiliyor. Türklerin asırlar boyunca dünyanın muhtelif yerlerine gitmelerinin ve oralarda hâkim sınıf olarak devlet kurmalarının başlıca amili de attır.

Bugün Türk ırkının eski yaşayışını tasavvur etmek son derece güçtür. Bunu tahayyül edebilmek için binlerce at sürüleri besleyen, üzerlerinde çadır kurulmuş arabalarda yaşayan, son derece kuvvetli, cesur bir kavim göz önüne getirmeliyiz. Bunlar esas kitle itibarıyla Orta Asya steplerinde yaşamakla beraber, doğuya, batıya, güneye ve kuzeye durmadan akın ediyorlardı. İşte bu yaşayış şekli, benim “alp tipi” adını verdiğim bir tip vücuda getiriyor ki, eski Türk destanlarında bunun akislerini buluyoruz. Bu destanlarda at, tıpkı bu medeniyet tarzında olduğu gibi en mühim yeri işgal ediyor. Eski Türk cemiyetinde at ile insan o kadar birbiriyle kaynaşmıştır ki, Türk, insanı atsız tasavvur edemiyor. Bir Yakut efsanesine göre ilk insan, yeryüzüne gökten yarı at yarı insan şeklinde inmiştir.

At, eski Türklerin sadece maddi hayatında değil manevi hayatında da çok mühim bir rol oynuyor. Tanrılara at kurban ediliyor. Şamanlar atlar vasıtasıyla göklere yükseliyorlar. Türk destanlarında atın ehemmiyetini, bugün Erzurum'da hala söylenen Köroğlu destanından da anlamak mümkündür. Köroğlu'nu Köroğlu yapan atıdır.

At, ehil hayvanlar arasında en hareketli, en süratli olanıdır. At eski Türk medeniyetinde adeta bugünkü uçak ve otomobilin yerini tutuyor. Ata iyi binen süvari uzak mesafeleri süratle aşiyor. At ve ok sayesinde Türkler yerleşik kavimlere hücum ediyorlar; onlardan ganimet alıyorlar ve onlara hâkim oluyorlar. Böylelikle Türkler, tarih boyunca yabancı kavimlere hükmeden bir aristokrat zümre, bir muharip sınıf teşkil ediyorlar.

Bu hâkimiyet iradesi Türklerde bir cihangirlik ideali doğuruyor ki, bu ideal, İslamlaşmadan önce Türk cemiyetinin başlıca ideali olduğu gibi İslamlaşmaktan sonra da Türk devlet adamlarına yeryüzünde var olmanın yegâne gayesi olarak görünür.

Bu medeniyet şeklinin yarattığı “alp tipi”, en eski Türk destanı olan Oğuz Kağan destanında çok güzel görülür; Oğuz bir hareket adamıdır. Gayesi bütün dünyayı kendi iradesi altına almaktır. O bunu tanrısal bir borç sayar. Oğuz'un inandığı en büyük kıymet, kuvvet ve cesarettir. O en kuvvetli ve en cesaretli bir insan olduğu için dünyaya hâkim olmayı tabii hakkı telakki eder. Oğuz Kağan destanında dünyaya hâkimiyet fikrini destekleyen veya meşru gören herhangi ideolojik veya metafizik bir düşünceye rastlamıyoruz. Zaten Oğuz düşünmüyor, düşünmek ihtiyacını da hissetmiyor. O sadece hücum ediyor, galip geliyor ve bundan büyük bir saadet duyuyor. Oğuz, insanoğlunda asli bir temayül olan saf ve çıplak kuvvetin timsalidir. Denilebilir ki Oğuz, sadece vücuttan ibarettir ve ruhu yoktur. Başka bir deyişle, o içi ve dışı bir olan “motif insan”dır. Onda Türklerin başka medeniyetlere intisap ettikten sonra tanıdıkları bir ikiye bölünme mevcut değildir.

Oğuz destanında Oğuz'un tasviri son derecede dikkate şayandır. Bu tasvirde sadece vücuda ehemmiyet verilmiştir ve bu vücut hayvani benzetmelerle tasvir olunmuştur. Şöyle deniliyor: "Ayakları öküz ayağı gibi, beli kurt beli gibi, omuzları samur omuzu gibi idi." Bu hayvani benzetmeler Oğuz'un bir maddi kuvvet timsali olduğunu açıkça gösterir.⁸ Bu tasvir edebiyat ile medeniyet arasındaki sıkı münasebeti de gösterir; Oğuz'un mensup olduğu kavim bir hayvan besleyicisi ve bir hayvan avcısıdır. Eski Türklere ait edebî eserlerle plastik sanat eserlerinde hayvani temler çok mühim bir yer tutar. Asya'da, Avrupa'da çok eski çağlardan kalma madeni eşya üzerinde hayvan tasvirleri o kadar mühim bir yer tutar ki, buna sanat tarihçileri "style animal" adını vermişler ve bunun menşeyini Türklere İskitlere bağlamışlardır. Ben şahsen yaptığım araştırmalarda eski Türk destanlarında hemen hemen bütün benzetmelerin hayvanlar âleminde alındığını tespit ettim. Hayvan yetiştiricisi ve hayvan avcısı olan eski Türklerin bütün hayat görüşlerini hayvan teşkil ediyor. Sanat ve medeniyet tarihi bakımından bu son derece dikkate şayan bir vakiadır. Türkler gökyüzüne de hayvan şeklini aksettiriyorlar. Türklerin eski takvimleri hayvan esasına dayanıyor. Eski Türk destanlarında görülen "alp tipi", hayvancı bir medeniyet şeklinin ifadesidir. Bu hayvanlar arasında da en mühimi, yukarıda söylediğim gibi, insanı uçuran attır. Kısaca söylemek lazım gelirse eski Türk cemiyetinin başat felsefesinin esasını kuvvet, hareket ve dünyaya hâkimiyet teşkil eder. Alp tipi bu ideali kendisinde toplar ve ifade eder.

Türkler atlı göçebe hayatını binlerce yıl devam ettirmişlerdir⁹. Ve tabî bu medeniyet şekli ile Alp Tipi de temsil ettiği kıymetler de asırlarca yaşamıştır. Türkler başka medeniyet şekillerini kabul ettikten sonra da uzun müddet bu içtimai yapıyı ve bu ideali devam ettirmişlerdir. Mesela, İslam olduktan asırlarca sonra Türkler arasında göçebe hayatını, akıncı ruhunu muhafaza eden büyük kitleler vardı. Bugün bizim içimizde hâlâ bu binlerce yıllık hayat tecrübesinin akisleri yaşar. Bugün bizim hayata bakışlarımızın esasını hâlâ kuvvet, hareket ve hâkimiyet teşkil eder. Bunun müspet tarafları olduğu gibi menfi tarafları olduğu da aşikârdır. Atın hareketliliğinin bizi uzun müddet toprağa yerleşmekten ve toprağın kuvvetini, sırrını ve mahiyetini anlamaktan uzak tuttuğunu belirtelim. Bugün, büyük medeniyetlerin muayyen bir toprağa yerleşmek ve onu işlemek suretiyle vücuda geldiğini çok iyi anlıyoruz. Eski Mısır, eski Çin, eski Yunan, eski Sümer medeniyetleri yerleşik medeniyet oldukları gibi, Batı medeniyeti de yerleşik bir medeniyettir, kuvvetini topraktan alır. Akıncı Türk kavimlerinin başka kavimler ve medeniyetler üzerinde büyük ve müspet tesirleri olduğu şüphe götürmez tarihî bir hakikattir. Fakat medeniyet demek aynı zamanda devamlılık demektir. Asya'da kurulan büyük göçebe devletlerinden bugün hemen hemen hiçbir şey kal-

⁸ Burada serdedilen fikirler Mehmet Kaplan'ın *Hareket* dergisinde yayınlanan "Kahramanlık, Din ve İlim" (Mart 1953: 4) isimli makalesiyle ortak dikkatlere sahiptir.

⁹ Bu konunun genişçe ele alındığı bir makale için bk. Kaplan, Mehmet. "Göçebe Medeniyetin Üstünlüğü", *Türk Yurdu*, Mart 1955, nr.242, s.657-659. Mehmet Kaplan, bu yazısında fikirleri desteklemek için Daryll Forde'un *Diogenes*'de yayınlanan "Les Annales de l'Humanité" isimli makalesinden yararlanır.

mamıştır. Eğer yerleşik medeniyete mensup milletler, kitaplarında onlardan bahsetmemiş olsalardı, onların adeta hiç yaşamamış olduklarına hükmedecektik. Kuvvet bize zaafın değerini, hareket bir yerde oturmanın kıymetini unutturmuştur.

Zaafın değeri olur mu diyeceksiniz? Hiç şüphesiz ki vardır. Zaaf, daha başka bir deyişle ıstırap, hatta kölelik insana çok mühim hakikatleri ifşa eder. Bazı medeniyetler zaaf ve ıstırap üzerine kurulmuşlardır. Mesela Türklerin Orta Asya'da tanıdıkları Budizmde, Hristiyanlıkta hatta Müslümanlıkta insanoğlunun zaafi ve ıstırapı çok mühim bir yer tutar. İstırapın insana büyük hakikatleri ifşa ettiğini büyük şair Fuzuli çok iyi anlatır. İstırapın en büyük meziyeti insanoğlunu düşünmeye, yüksek tefekkürlere ulaştırmasıdır. Düşünce kelimesinin, öyle zannediyorum ki düşmek ile bir akrabalığı vardır. İnsan düşünce, düşünür, dünyayı ve ötesini anlar. Hâkim şahsiyeti, kuvvet ve hareket olan Oğuz, bir an bile kendisi hayat ve kâinat üzerinde düşünmez. Düşünce, Rodin'in¹⁰ bir heykel ile ebedileştirdiği duruşta da görüldüğü üzere, hareketsizliği, dıştan içe dönmeyi icap ettirir. Derin tefekkür yerleşik medeniyetlerde doğmuştur. Biz de kültür tarihimizde düşünmeyi yabancı milletlerden öğrenmişizdir.

Bunun ilk örneğini, Buda dinini kabul ederek, toprağa yerleşmiş Uygurlarda görüyoruz. Bazı Türk hakanları göçebe ve akıncılığın zararlı taraflarını çok önceden anlamışlardır. Göçebelik ve akıncılık, Türk ırkını, dünya coğrafyası içinde dağıtmış ve parçalamıştır. Eğer onlar erkenden bir toprağa yerleşmiş olsalardı, kuvvetli bir devlet olarak yaşayacaklardı. Bu, neden sonra Anadolu Türkleri sayesinde mümkün olmuştur. Biz, İslamiyet'i kabul ederek, muayyen coğrafi bölgelerde yerleştikten sonra yeni bir medeniyete kavuşmuşuzdur. Fakat bunun mümkün olması için asırlar geçmiştir. Muayyen bir coğrafya üzerinde millî birliği muhafaza ederek bir devlet kurma denemesini ilk defa Gök Türkler yapmışlardır. Onlardan önce Çin'in şimalinde yerleşen ve devlet kuran Türkler Çinleşmişlerdi. Gök Türkler denemelerinde muvaffak olamamışlardı. Orhun nehri kenarında kurmak istedikleri devlet, diğer akıncı Türk kavimleri tarafından yıkılmıştır. Onlardan sonra Uygur Türkleri Şarkî Türkistan'da Budizm'i ve Manihaizm'i kabul ederek yerleşik bir medeniyet kurmuşlardır.

Uygur Türklerinin kabul etmiş oldukları Budizm, eski Türk hayat görüşünden çok başka esaslara dayanır. Eski Türk kültüründe Alp tipi nasıl mühim bir yer tutarsa Budizm'de de Buda'nın şahsiyeti ve onu örnek tutan Budisatvalar o kadar mühim bir yer tutar.

Buda, Oğuz Kağan'ın tam tersine, bir hareket adamı değil, bir düşünce ve murakabe adamıdır. Onda kuvvet değil bilgi, dünyaya hâkimiyet değil dünyadan vazgeçmek esastır. Denilebilir ki Budizm, eski Türk dünya ve insan görüşünün tam zıddıdır. Buna da Oğuz Kağan'la mukayeseye elverişli ve Budizm esasını çok iyi gösteren bir misal vereceğim: Uygurca *Altun Yaruk* isimli bir kitapta Mahasatvi adlı bir prensin

¹⁰ Mehmet Kaplan'ın yazılarının *Hareket* dergisinde yayımlandığı esnada Nurettin Topçu'nun Rodin üzerine kaleme aldığı makalesi için bk. Topçu, Nurettin. "Roden'in Sanatı", *Hareket*, Mayıs 1947, S.3, s.8-10.

garip bir macerası anlatılır. Maharadi adlı zengin bir hükümdarın en küçük oğlu olan Mahasatvi, bir gün çiçek ve meyve toplamak üzere, ağabeyleri ile beraber bir ormana gider. Orada, yeni yavrulmuş bir parsa rastlarlar. Yedi günden beri hiçbir şey yememiş, içmemiş olan parsa, yeni yavrusuna sarılmış, zayıf ve bitkin yatar; nerede ise ölmek üzeredir. Üç prensten büyüğü “zavallı dişi parsa” diye söylenir, yavrulayalı yedi gün olmuş, yedi yavrusu için yiyecek, içecek arayacak hâlde değil. Açlık, susuzluk yüzünden kendi çocuklarını yiyeceğe benziyor. Bundan daha zavallı bir mahlûk olur mu? Bunun üzerine küçük prens parsın ne ile beslendiğini sorar. Ağabeyi: “Pars nebatla beslenmez, yalnız sıcak et yer ve kan içer” diye cevap verir. Küçük prens parsa acır ve:

“Bizden başka ona kim yardım edebilir? Bu zavallı mahlûk için vücudumu feda ederek onun hayatını kurtarmak istiyorum der.” Büyük kardeşi: “Ey küçük kardeşim, serveti bırakmak zor, işi bırakmak zor, fakat hiç biri hayatı bırakmaktan daha zor değildir. Bunun üzerine, Mahasatvi, hayatın ve vücudun değersizliği hakkında şunları söylüyor: “Ey ağabeylerim, biz hepimiz hayatımıza, vücudumuza sınıksız bağlanmışız. Hâlbuki bu benim vücudum yüz binlerce hayattan beri faydasız çürüdü. Ben ezelden beri bu pis kokulu, kanlı, irinli, menfur vücuda inandım. Ona yiyecek, içecek, elbise, mesken, at, fil, mücevherat verdim. Bunca zamandan beri beslememe rağmen, o bana düşmanca karşı geldi. Beni mağlup etti. Sevinçsiz yaptı. Bunu böyle bilmek gerek: Vücut faydasız olduğu gibi fena bir düşman kadar da korkunçtur. İğrenç kirliliği bakımından pis bir gübre yığınıdır. Onun için ben bugünkü günde bu vücudu kullanarak harikulade büyük bir iş yapmalıyım. 36 türlü pisliklerle dolu, su üstündeki kabarcıklar gibi gevşek, bütün kurtların yığını, kanı, irinin yeri, sinirler, damarlara sarılmış, kemikler binası üstüne tutunmuş, çok iğrenç ve nefret verici olan bu vücudu bırakarak, daha yukarısı olmayan en yukarıyı, en iyi, daimi, ebedi Nirvana’yı bulayım” diyor. Ve boynuna kurumuş bir katı kemiş saplayarak, kanını akıtarak, kendisini aç parsın önüne atıyor.

Vahşi hayvan öldürmekten hoşlanan ve bunu kuvvetli olduğunun bir delili sayan Oğuz Kağan ile kendisini aç parsalara yedirmekten zevk duyan Mahasatvi arasında tam bir tezat vardır. Oğuz’un hâkim karakteri kuvvet, Mahasatvi’nin hâkim vasfı ise merhamet ve hikmettir. Oğuz, yaşama ihtirası ile doludur. Vücuduna, dış dünyaya safiyetle inanır. O, kuvvetli bir vücuda sahip oluşu ile iftihar eder. Hâlbuki Mahasatvi vücudundan nefret ediyor ve hayatı boş buluyor.

Hayatın boşluğu ve hiçliği fikri, Budizmde çok mühim bir yer tutar. Uygurcaya tercüme edilen başka bir kitapta; *Sekiz Yüklemek*’te, Buda beş duyudan gelen bütün bilgilerin bir vehimden ibaret olduğunu ileri sürüyor:

“O şey ki renk ve şekildir, boş ve hiçtir, boş ve hiç olan renk ve şekilden ibarettir. Renk ve şeklin dışında boş ve hiç diye bir şey yoktur. Boş ve hiçlik dışında da renk ve şekil mevcut değildir. Diğer yığınlar, duyular, düşünceler, hareketler ve bilgiler de böyle bilinmeli ve anlaşılmalıdır. Ses denilen şey de hiç ve boştur. Boş ve hiç

sesten ibarettir. Sesten başka boş ve hiç yoktur. Boş ve hiçlik dışında ses mevcut değildir. Koku denilen şey boş ve hiçtir. Hiç ve boş denilen şey kokudan başka bir şey değildir: ilh.”

Buda, Oğuz Kağan'ın inandığı, sevdiği ve sahip olmak istediği bu dünya hakkında işte böyle düşünüyor. Dış dünya değerini kaybedince, insanın hayatının da bir faydası ve manası kalmıyor. Budizm'e göre hayat ıstırap verici bir vehimler silsilesinden başka bir şey değildir. Huzur ve sükûna kavuşmak için Nirvana'ya yani hiçliğe kavuşmak lazımdır. İşte Uygur Türkleri yerleşik medeniyete geçince eski aktif ve objektif hayat görüşlerini bırakarak, ona tamamıyla zıt olan bu sübjektif ve pasif hayat görüşünü benimsemişlerdir. Uygurlardan kalma, çoğu tercüme olan eserlerde hep bu doktrinin müdafaa edildiğini görüyoruz. Dünyanın en aktif kavmi olan Türkler, bu hayat görüşünü benimseyince tamamıyla pasif ve mistik bir kavim hâline geliyorlar. Millî karakter ve temayüle yabancı bir hayat görüşüne dayanan Uygur devleti de devam edemiyor. Bir medeniyet buhranı geçiren Türklerin bu asırlarda Budizm, Manihaizm, Hristiyanlık, Yahudilik arasında bocaladıklarını görüyoruz. Bu sıralarda bazı Türk kavimlerinin Hristiyanlığı, bazılarının Yahudi dinini kabul ettiklerine şahit oluyoruz.

Nihayet Türkler, X. asırda İslam dini, Yakın Şark ve Akdeniz medeniyeti ile tanışıyorlar. Daha sonra, tarikatlar ve bilhassa tasavvuf vasıtasıyla İslam dininin içine İran yoluyla Hindistan'dan gelen birçok fikirler girmiş ise de Kur'an'daki İslamiyet Budizm'den ve tasavvuftan tamamıyla farklıdır.

Kur'an'daki İslamiyet ile çeşitli kaynaklardan gelen İslam medeniyeti umumiyetle birbirine karıştırılmıştır. Hâlbuki Kur'an'ın hükümleri ile tarihî ve coğrafi bir mahsul olan İslam medeniyeti arasında büyük farklar vardır. Kur'anı bizzat aslından okuyacak, anlayacak pek az insanın bulunduğu Türkiye'de çok başka kaynaklardan gelen inançlar İslamiyet olarak telakki edilmiştir. Tarikatların, halk arasında yayılan inançların içinde Kur'an'ın hükümlerine tamamıyla zıt unsurlar vardır.¹¹ Kültürsüzlük dolayısıyla bunlar hâlâ ayıklanmış değildir. Türk halkının pek büyük bir kısmı Arapça değil Türkçeyi dahi okuyup yazmasını bilmez. Bundan dolayı o, cahil veya kötü niyetli kimseler kendisine ne söylerlerse onu olduğu gibi kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Çok kısa olarak, şunu söyleyelim ki, Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri, hem kendileri hem bütün İslam âlemi için çok faydalı olmuştur. Türkler, Yakın Şarka geldikten, İslamiyet'i benimsedikten sonra büyük, sürekli, asırlarca devam eden bir devlet kurmuşlardır. Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu o asırların en yüksek medeniyet seviyesine ulaşmışlardır. Bunun başlıca sebebi, Türklerin göçebe hayatını bırakarak bir toprağa yerleşmiş olmalarıdır. İslam dini ile Yakın Şark ve Akdeniz medeniyetinin de bunda büyük tesiri vardır. İslam dini Budizm'de olduğu gibi bu dünyayı bir vehimden

¹¹ Batıl itikatlarla ilgili bir makale için bk. Kaplan, Mehmed. (Mart 1953). “Bâtıl İtikatlarla Mücadele”, *Hareket*, S.4, s.10-11

ibaret telakki etmez. Bizim dinimize göre bu dünya Tanrı'nın bir eseridir. Gerçek bir varlığı vardır. İnsan bu dünyaya Tanrı'nın eserini ve Tanrı'yı tanımak için gönderilmiştir. Bir ahiret vardır. Fakat insanın ahireti yeryüzünde yapacağı amellere göre tayyün eder. Yani İslam dini uhrevi hayatı dünyevi hayata bağlamıştır. Bu dünyada iyi ameller işleyen öbür dünyada saadete erecektir.

Bu görüş, dünyada yapılan işlere büyük bir önem verilmesini icap ettirmiştir. İyi amel İslam dininin temelidir. Biz İslam olduğumuz zaman, yani İslamiyet'in zuhurundan dört asır sonra İslamiyet Yakın Şark, Eski Yunan ve Akdeniz medeniyetlerinden almış olduğu unsurlarla zenginleşmiş ve yüksek bir medeniyet nizamı hâline gelmiş bulunuyordu. Türklerin İslamiyet'i benimsemeleri ona maddi bir iktidar kazanırdı. Akıncı Türk ırkının maddi kuvveti ile İslamiyet'in manevi kıymetleri birleşince bu topraklarda dünyanın en büyük ve medeni devletlerden biri vücuda geldi. Selçuklu ve Osmanlı medeniyeti maddi ve manevi müesseselerden mürekkep bir muvazeneye dayanıyordu. Maddi kuvvet müesseseleri olan ordu ve esnaf teşkilatı karşısında manevi kıymet müesseseleri olan medrese ve tekke vardı. Bunlar arasındaki münasebeti ayarlayan hükümdarlık müessesesi, hem maddi hem manevi müesseselere aynı derecede ehemmiyet veriyordu.

Selçuklu ve Osmanlı medeniyeti o kadar komplikedir ki, onu daha önceki devirlerde olduğu gibi, muayyen bir insan tipi ile hulasa etmeye imkân yoktur. Burada daha ziyade beraberce yaşayan ve birbiriyle az çok anlaşılan, en aşağı üç tip vardır. Bunlardan birincisi, eski "alp tipi"nin İslamileşmiş bir şekli olan "gazi tipi"dir. Gazi tipi esas itibarıyla akıncı ve muhariptir. Fakat onun bir ideali vardır. İslami Türk edebiyatında bu tip çok mühim bir yer tutar. Aşıkpaşazade tarihi, yarı destani mahiyeti haiz bir gazanameye benzer. İkinci tip, çeşitli tarikatların temelini teşkil ettiği "veli tipi"dir. Türk evliyaları maalesef ilmî bir şekilde tetkik edilmemiştir. Onlara asırlarca inanılmış, sonra da unutulmuşlardır. Hâlbuki bu velilerin bizim manevi hayatımızın teşekkülünde çok mühim rolleri olmuştur. Onlar bu millete ruhun hakikatini öğretmişlerdir. Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli, Hacı Bayrım-ı Veli ve daha sayısız Türk velisi, Asya'dan sert bir muharip karakteri ile bu topraklara gelen halka çok üstün manevi bir terbiye vermişlerdir. Bu velilerin telkinleri ve irşatları sayesinde dünyanın en sert insanları olan Türkler, gayet yumuşak ve derviş meşrep insanlar olmuşlardır.¹²

Bu karakter değişmesinde zirai medeniyete geçişin de şüphesiz büyük tesiri vardır. Zira zirai medeniyet, hayvancı medeniyetten çok ayrı bir insan tipi yetiştirir. Burada şuna işaret edeyim ki, derviş tipi ile zirai medeniyet arasında çok sıkı bir münasebet vardır. Zirai medeniyete geçiş, üslubuna varıncaya kadar Türk edebiyatını değiştirmiştir. Yunus Emre'ye ait yaptığım bir araştırmada¹³ bunu ortaya koydum.

¹² Bu konunun ele alındığı bir makale için bk. Kaplan, Mehmed. (Ağustos 1948). "Millet ve Millî Şuur", *Hareket*, S.18, s.2-3

¹³ Mehmet Kaplan'ın burada bahsettiği çalışması "Yunus Emre ve Nebatlar" (1955: 45-56) başlıklı makalesi olmalıdır. Söz konusu makalede, göçebe devrine ait ideal insan tipi ile yerleşik hayata geçilen

Atlı göçebe edebiyatında hayvan unsuru ön planda iken, köy edebiyatında toprak ve nebat ön plana geçmiştir. Bu imaj ve sembol değişmesinin arkasında derin bir hayat görüşü değişmesi vardır. Burada artık insanın örneği hayvan değil, nebat, çiçek, ağaç ve toprak oluyor. Plastik Sanatlarda da motifler değişiyor; hayvanın yerini nebatlar veya mücerret şekiller alıyor.

İslami devirde yetişen üçüncü mühim tip “şehirli tipi”dir. Şehirli tipi, Alp tipinden de veli tipinden de farklıdır. Şehirde, büyük şehirde insanlar saraylar, ibadethaneler, medreseler, mesire yerleri içerisinde çok başka bir hayat sürer. Bilhassa eski Bizans payitahtı İstanbul fetholunduktan sonra orada, sarayda ve şehirde çelebi, efendi, bey, paşa gibi adlarla anılan tipler vücuda gelmiştir. Bunların dikkati çeken tarafı, çok ince bir terbiye, zevk ve zevkperestliktir. Bu zevk, mimaride, eşyada, kılık ve kıyafette görüldüğü gibi tavır ve hareketlerde konuşmada da kendisini gösterir. Daha ziyade saray etrafında toplanan bu insanların duygu ve düşünceleri, eski destan ve veli menkıbelerinden çok ayrı karakteri olan divan edebiyatında açıkça görülür. Divan edebiyatı son derece ince, nükteli, kapalı, süslü, tekellüflü bir hayat tarzının ifadesidir. Halk edebiyatı ile onun arasında tam bir tezat vardır.¹⁴

Halk edebiyatından bahsetmişken, burada şuna da işaret edeyim ki, Anadolu halk edebiyatı Orta Asya göçebe edebiyatından çok farklıdır.¹⁵ Anadolu halk edebiyatı üzerinde İslamiyet ile beraber köylülere has yaşayış ve duygu tarzının büyük tesiri vardır. Kerem ile Aslı'nın en büyük örneğini teşkil ettiği Anadolu halk hikâyelerindeki duygu tarzı, Oğuz Kağan veya Dede Korkut kitabından ayrıdır. Bunlarda yiğitliğin yerini santimental bir aşk duygusu almıştır. Kerem bir kahraman değil bir âşıktır. Bu bakımdan o, divan edebiyatının kahramanı Mecnun'a benzer. Fakat Mecnun gibi mistik değil, dünyevi bir âşık tipidir.

İlahi ve dünyevi aşk, İslami devir Türk edebiyatının en mühim konularından birini teşkil eder. Gerek halk gerek divan edebiyatında aşk duygusunun merkezi olan gönül, ön planda gelir. Bu iki edebiyatta gönül kelimesi en çok tekrar edilen, en manalı kelimedir. Âşık sevgilisini güle, kendisini bülbüle benzeter. Halk ve divan edebiyatında hâkim imajlar, çiçek ve bahar etrafında toplanır. Bu da bir medeniyet ve duygu tarzına tekabül eder.

İslamiyet sonrası devrin ideal insan tipi olan “veli” ve “derviş” tipleri üzerinde durulur. Kaplan, bu makalesinde kendisine Alain'in *Les Idées et Les Ages II* isimli eserini referans alır.

¹⁴ Nedim'in şiirleri üzerinden Divan edebiyatındaki zevk unsurunu inceleyen bir makale için bk. Kaplan, Mehmet. (1957). “Nedim'in Şiirlerinde Mimari, Eşya ve Kıyafet”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*. C.3, s.43-55

¹⁵ Mehmet Kaplan, “Halk Kültürü ve Yüksek Kültür” başlıklı makalesinde burada bahsedilen ayrımı açıklar. Türk halk kültürü göçebelik devrinde çevresindeki kültürlerden etkilenmez ve kendi içine kapalı bir dünya kurar. Göçebelik sonrası halk kültürü ise devamlı surette yabancı tesirlerden beslenir. Halk hikâyeleri ve masalları başka kaynaklardan taşıdığı öğeleri zamanla kendi bünyesine mal eder (Kaplan, Kasım 1954: 358).

İslami devir Türk edebiyatı, umumiyetle mistik, santimental, romantik ve bazen fantastik bir karakter taşır. Bu edebiyatın başka bir hususiyeti de kalıplaşmış olmasıdır. Aynı hayat görüşü, aynı sembol ve imaj sistemi, aynı üslup ve ifade tarzı asırlarca devam etmiş ve tekrarlanmıştır. Bu tekrar ve devamlılık, statik bir medeni nizamına dayanıyor.

Tanzimat'tan sonra tanımağa başladığımız Garp medeniyeti ve edebiyatı¹⁶, eski akıncı ve göçebe medeniyetinden de İslami Türk medeniyetinden de çok farklı bir karakter arz eder. Edebiyat ile medeniyet arasındaki münasebet prensibine bağlı kalarak bu sahada bir örnek ararsak Garp edebiyatının en orijinal mahsulü olmak üzere, tiyatro ile romanı¹⁷ gösterebiliriz. Akıncı göçebe hayatının edebî mahsulü, hareketli hayatı en iyi tasvir eden destanlardır. Santimental İslam edebiyatı ise, aşk duygusunu anlatmak için mesnevi ve gazeli vücuda getirmiştir. Garp edebiyatının mahsulü olan tiyatro ve romanda hareket ve duygunun spontan ifadesinden çok, insan hayatının kendi realitesi içinde ortaya konulması bahsi mevzuudur. Bu iki edebî nev'ide insan kendi hayatı üzerinde bir refleksiyona girişiyor, kendi kendisini seyir ve tahlil ediyor.

Tiyatro insan hayatını sahnede taklit yolu ile tekrarlayarak, insana kendi kendisi üzerinde düşünme imkânını veriyor. Bu tabii davranıştan tamamıyla farklı bir davranış tarzıdır. Keza roman, hayatı teferruatlı olarak tasvire çalışırken onu kendi realitesi içinde kavırıyor.

Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatında sık sık tekrarlanan üç kelime hakikat, hürriyet ve tefekkür kelimeleri, Garp medeniyet ve edebiyatının başlıca esaslarını verir. O devirde hakikat kelimesi hem şe'niyet (realité) hem de doğruluk, akla uygunluk (verité) manalarında kullanılmıştır. Bu iki mana bir istikamette birleşiyor: Bizi çeviren âlem ve insan, sağlam ve objektif bir temele dayanır. İnsanın ilk vazifesi bu emeli

¹⁶ *Ülkü*, dergisinde yayınlanan "Garp Edebiyatı İle İlk Temasımız" isimli makale, Mehmet Kaplan'ın sonraki yıllarda sıklıkla üzerine duracağı ve burada değinilen, Türk edebiyatının Batı edebiyatına ilk yönelişlerini konu edindir. Tanzimat öncesinde siyaset, endüstri ve askerlik sahalarında yakın ilişkiler kurulmuş olmasına rağmen Batının Doğulu zihniyeti sarsması ve maneviyat yönüyle Türkler üzerinde etkili olması Tanzimat'tan sonra gerçekleşir. Çevirisiz ve esersiz Batı etkisinin ilk izlerinin III. Selim devriyle görüldüğü, Tanzimat nesliyle beraber Batı tesiri altında ilk eserlerin yazıldığı ve çevirilerin yapıldığı kaydedilir (Kaplan, 1 Birinci Teşrin 1942: 2).

¹⁷ Mehmet Kaplan henüz asistanlık yıllarında bir edebî tür olarak roman üzerine yazılar yayımlar. *Gençlik*'te çıkan yazısında, Balzac'ın *Eugenie Grandet* romanını da referans alarak romanda işlenecek insan psikolojisini değerlendirir (Kaplan, 20 Eylül 1939: s.12). *Vatan* gazetesinde ise Celaledin Ezine'nin Orhan Seyfi'nin eseriyle birlikte Türk edebiyatına yönelttiği eleştirilerine cevap verir. Yeni cemiyet hayatımızın "ahiretten dünyaya, melekten insana, fertten cemiyete, hülasa siyasette, düşüncede, sanatta, dinden geniş manada anlaşılacak bir realizme" geçmesiyle edebiyatın da yön değiştirdiğini kaydeder. Ezine'nin toplumsal hayatımızın istikrar kazanmamış olması Türk edebiyatında romanın gelişmesini engellemektedir iddiasına da, toplumsal hayatımızın son devresinin çalkantılarla geçmesi roman için son derece değerli malzemeler temin etmiştir, diyerek cevap verir. Türk sanatkarı, Avrupa romanını taklit etmektense "kökleri bu toprakta, ruhu bu cemiyette olan eserler vermedikçe" başarılı olamayacağını kaydeder. Türk toplumu sanat ve düşünce dünyasını uzun yıllarca besleyecek birikime sahiptir. Yeter ki Türk sanatkarı bu malzemeyi kullanabilsin (10 Temmuz 1941: 3).

kavramak ve kuracağı binayı onun üzerine kurmaktır. Bu tarzda bir hakikatin varlığı fikri İslamiyet'in kendisinde bulunsa bile İslami edebiyatta yoktur. Cevher fikrine fazla ehemmiyet veren Orta Çağ felsefesi ve kültürü, içinde yaşanılan âlemi bir hayli ihmal etmiştir.

Garp felsefesi ve edebiyatı, plastik sanatları da dâhil, insanı cevherinden ziyade görünüşü içinde tasvire çalışıyor. Bu da görüneni bir vehim telakki etmiştir. İslam tefekküründe ve tasavvufunda da görünüşe karşı bir şüphe vardır. Hâlbuki Garpli, sanatta görüneni tasvire büyük ehemmiyet verdiği gibi, ilim ve felsefede objektif varlığı tahlil suretiyle hakikate ulaşmağa çalışıyor. Eski mesnevilerle, Tanzimat'tan sonra yazılmış romanları mukayese edersek, tasvir bakımından, arada hayat görüşüne tekabül eden büyük bir fark görürüz. Eski mesnevîde insanın özü aranıyor. Romanda ise, insan günlük hayatı içinde müşahhas olarak tasvir olunuyor. Eski mesnevîlerde ve Divan şiirinde insanın ve dış dünyanın realitesi çok defa inkâr olunur veya silinir. Bunlarda masallara has irreal bir hayat görüşü vardır. Hâlbuki Garpli realite zaruretler âlemini tasvir ediyor.

Tasavvufun da tesiri ile eski edebiyatta gönül hesabına akıl tamamıyla hakir görülmüştür. Mecnun, aşk dolayısıyla dünyadan ve cemiyetten tamamıyla ayrılıyor. Bu akl-ı selim nazarında delice bir hareket olduğu için ona Mecnun yani deli adı verilir. Mecnun bu deliliğinden son derece memnundur. Eski edebiyat "vecdi", "çılgınlığı", "sarhoşluğu" yücelten şiirlerle doludur. Hâlbuki yeni edebiyatta Şinasi'den itibaren¹⁸ "akıl" çok mühim bir yer işgal etmeye başlıyor. Fuzuli:

Aşk imiş her ne kim var âlemde

İlm bir kıl u kal imiş ancak

derken, Tanzimat'tan sonraki Türk şairleri "aklı" ve "ilmi" tebcil ediyorlar. Tevfik Fikret, Halûk için yazdığı "Yeni Amentü"de¹⁹

Bir gün yapacak fen şu siyah toprağı altun

Her şey olacak kudret-i irfanla, inandım.

¹⁸Şinasi'nin yeni Türk edebiyatındaki öncülüğüne dair bk. Kaplan, Mehmet (1946). "Şinasi'nin Yeni Türk Şiirinde Yaptığı Yenilik", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.2, S.1-2, s.21-42

¹⁹ Mehmet Kaplan, şair hakkında ilk kalem tecrübesi olan "Tevfik Fikret" başlıklı yazısını 1941'te düzenlenen ihtifal programı üzerine kaleme alır. Kaplan, Tevfik Fikret'e karşı olan sevgisini onun isyankâr oluşuna bağlar. "İsyân, ruhun uyanık olduğuna en büyük delildir. İsyân, her şeyi körü körüne kabul etmemek, yalnız düşüncesiyle değil, bütün benliğiyle şüphe etmek ve bir iman namına kahramanlık yapmak demektir." cümlelerini kaydeden yazar, şairin ruh kudretinin büyüklüğü karşısında hayran kaldığını da ifade eder (19 Ağustos 1941: 3). "Tevfik Fikret ve Pitoresk" (1 Birinci Kanun: s.3) ve "Tevfik Fikret Hakkında İki Yanlış Hüküm" (Temmuz 1943: s.25-27) yazılarının ardından 1946'da *Tevfik Fikret ve Şiiri* isimli doktora tezini kaleme alır. Söz konusu tezinde (2014: 163, 222) ve 1954'te yayınlanan *Şiir Tahlilleri 1*'de müstakil olarak burada alıntılanan "Halûk'un Amentüsü" şiirindeki yenilik unsurlarını ele alır (2014: 178-184).

Aklın, o büyük sahir-i icazın önünde

Batıl geçecek yerlere husranla, inandım.

diye fenni, ilmi, aklı yüceltiyor. Bir kelime ile söylemek istersek, içinde yaşadığımız âleme çevrilmiş, onu kavramaya çalışan akıl, Garplı düşüncenin en mühim esaslarından biri olduğu gibi, Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatının da temellerinden biridir. Namık Kemal²⁰ ve daha sonra gelenler, eski edebiyatı hakikat ve akıl adına şiddetle tenkit ediyorlar. Onu bir “vehimler âlemi” olarak itham ediyorlar²¹.

Tanzimat'tan sonra Garptan Türkiye'ye giren en mühim fikirlere biri de “hürriyet” fikridir. Ve hürriyet fikri Namık Kemal'in

Ne mümkün zulm ile bi-dad ile imhay-ı hürriyet

Çalış idraki kaldır muktadirsen ademiyetten²²

beytinde çok doğru olarak söylediği gibi idrak, yani düşünce ile yakından ilgilidir. İnsanın hür bir mahlûk olması düşünce kabiliyetinden ileri gelir. Hayvan, düşünce kabiliyeti olmadığı için tabiatın ve insanın elinde esirdir. İnsan ise düşünce sayesinde hakikati keşfederek ve yeni vasıtalar yaratarak, kendisinden çok büyük olan tabiata karşı koyabildiği gibi beşerî esaret karşısında da isyan ediyor.

Hürriyetin kaynağı dış tabiatta veya cemiyette değil, insanın kendi içinde, benliğindedir. Ferdî “ben”i ne tabiatla ne de cemiyetle izah etmeye imkân yoktur. Ferdî ben, tabiatın da başkalarından da ayrıdır. Bize, eşya ve insanlar arasında kendi benliğimizin varlığını kuvvetle hissederiz. Hürriyet bu benlik şuurundan doğuyor. İnsan ne tabiatın ne de başkalarının kölesidir. İnsan kendi kendisindedir. Kimse bu “ben”e tasarruf edemez. Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatında işte bu esasa dayanan bir benlik, hürriyet ve şahsiyet fikri doğuyor. Siyasi hayatta zulme karşı isyan şeklinde tecelli

²⁰ Mehmet Kaplan, *Çığır* dergisinde ve *Vatan* gazetesinde yer alan makaleleri ile Namık Kemal'in yeni edebiyat sahasında işgal ettiği mevki değerlendiren. Namık Kemal, *Çığır*'da “bizde millî ve realist edebiyatın babası” (Birinci Teşrin 1940: 160) ve edebiyatımızın “ilk hümanisti” (Temmuz 1941: 23) olarak tavsif edilir. “Namık Kemal'in Edebiyatımıza Getirdiği Yenilikler”de, “edebiyat tarihimizde düşünce ve alakaları hakiki hayata bağlı olan, mensup olduğu cemiyetin mazisi, hâli ve istikbali ile uğraşan ilk şahsiyet” olarak tebci edilir. Kaplan'a göre Namık Kemal'in edebiyatı belirli fikirler üzerine inşa edilmiştir. Bu fikirler; “bulduğu devri düşünmek, bozuklukları korkmadan söylemek, fikri ile hayatını birleştirmek, eski ve terakkiye mani olan fikirleri tenkit etmek, kader ve felek fikrine karşı insan kudretini ve iradeyi ileri sürmek, insanlara buldukları toprağın şuurunu vermek ve ona bağlamak, insanlara hür olduklarını hissettirmek”tir (21 Birinci Kanun 1940: 4). Mehmet Kaplan, Namık Kemal üzerine sarf ettiği dikkatini sonraki yıllardan doçentlik tezi ile taçlandırır. Bk. Kaplan, Mehmed. (1942). *Namık Kemal Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi

²¹ Namık Kemal'in burada göndermede bulunulan makalesi için bk. Namık Kemal (1993). “Lisan-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şâmidir.”. *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II*, (Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün ve Birol Emil), İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.

²² Namık Kemal'in “Hürriyet Kasidesi” *Şiir Tahlilleri I*'de incelenmiştir (2014: 39-46).

eden hürriyet fikri, ferdi hayatta ferdi kendi kendisinin tasarruf etmesi şeklinde görünüyor.

Tanzimat devrinde yazılan birçok piyes ve romanda bilhassa evlenme ve aşk mevzuunda ailenin hüküm ve iradesine karşı gençlerin isyanı tasvir edilmiştir. Genç kızlar ve delikanlılar, hayatta olmasa bile bu piyes ve romanlarda, kendi saadetlerini bizzat tayin etmek istiyorlar. Şarkta çok kuvvetli olan aile ve cemiyet baskısına karşı, şahsın kendi irade ve şahsiyetini müdafaa etmesi fikri edebî eserlerden yavaş yavaş hayata da intikal ediyor.

Siyasi ve ferdi hürriyet konusunda söylenilecek pek çok söz vardır. Fakat vakit çoktan dolmuş bulunuyor. Eğer bu dersi üniversitede vermiş olsaydım, zil çoktan çalar ve yaramaz talebeler yerinde duramaz hâle gelirdi. Onlar bütün sene karşımızda bulunacağı için ben de sözü kısa keserdim.

Türk edebiyatının muhtelif devirlerinin ruhunu bir saat gibi kısa bir zamanda tasvire çalışmakla imkânsız bir işe giriştiğimin farkındayım. Söylediklerim çok umumi esaslardan ibarettir. Mühim olan bizzat eserleri incelemek suretiyle o eserlerden fikirleri çıkarmaktır. İşte üniversitede bütün sene bu işle meşgul olacağız. Başlıca eserleri bir bir inceleyerek onların ihtiva ettikleri fikirleri, güzellikleri araştıracağız.

Beni sabırla dinlemek lütfunda bulunduğunuz için hepinize teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Sonuç

Mehmet Kaplan, kaleme aldığı ve yayıma hazırladığı eserleri ile Türk edebiyatı sahasında ki müteakip birçok çalışmaya öncülük eder. İlmî çalışmaları kadar yetiştirdiği öğrenceleri eliyle de Türk kültür sahasında önemli başarılarla imza atar. Genç yaşlarda kitapla kurduğu bağ, yıllar içinde eşine az rastlanır bir kültür adamı olarak Türk tarihinin farklı devirlerini kuşatacak bir irfana erişmesini sağlar. Yabancı dil bilgisi olan, çağının önemli kaynak eserlerini asıllarından okuyabilen bu birikimini millî müktesebat ile yoğurmuş olması onu birçok kişiden farklı kılar. Yaşadığı topluma yabancılaşmaz, onun tarihî devirlerden aşır gelen kültürüyle kucaklamayı başarır. İlim adamlığı kadar hocalık görevini ifa ederken de gösterdiği özveri birçok hatıra ve eserle sabittir.

Bu yazı, yaşadığı muhitin birçok imkânlarından feragat edip idealist bir ilim adamı olarak kendisine reva görülen tezvîrat ve iftiraya uzun yıllar sonra cevap vermek üzere kaleme alındı. Erzurum'da bulunduğu yıllarda şehir halkı ve üniversite arasında kurmaya çalıştığı bağ ve eserleri gözler önüne serildi. Şehir halkının kendisine göstermiş olduğu teveccüh farklı kaynaklardan aktarıldı. Tüm bu güzellikler esnasında Ahmet Emin Yalman'ın idaresindeki *Vatan* gazetesinin fitilini ateşlediği karalama faaliyetleri ve bu faaliyetlere alet olan kişiler ortaya konuldu.

Son bölümde ise Mehmet Kaplan'ın Atatürk Üniversitesi ikinci ders yılı açılış dersinin notları, bahsi geçen konuları ele alan önceki yazılarına göndermelerde bulunarak yayımlanmış oldu. Bu bölümdeki referanslarla, onun yıllarca dikkatini yoğunlaştırdığı kavramlara dikkat çekmek, çalışma ve yazma metodolojisinin izi sürülmek istendi.

Kaynakça

Gazete Haberleri

- “Atatürk Üniversitesi Hakkında Çıkan Yazılara Valimiz Nurettin Aynuksa'nın Beyanları”. (6 Ocak 1960). *Demokrat Doğu*, s.1
- “Atatürk Üniversitesi Rektör Vekili Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın Doğu Eksprese Dünkü Beyanları”. (19 Aralık 1959). *Doğu Ekspres*, s.1
- “Atatürk Üniversitesi Talebe Cemiyeti Bildirisi”. (15 Ocak 1960). *Doğu*, s.1
- “Atatürk Üniversitesi Talebe Cemiyeti Bildirisi”. (23 Aralık 1959). *Demokrat İlica*, s.1,3
- “Atatürk Üniversitesi Talebe Cemiyeti Bildirisi”. (25 Aralık 1959). *Demokrat Doğu*, s.1
- “Atatürk Üniversitesinde İrtica Var İddiası Yüzünden Geniş Bir Tahkikat Açıldı”. (17 Aralık 1959). *Doğu Ekspres*, s.1
- “Atatürk Üniversitesine Asla Dil Uzatılamaz”. (18 Aralık 1959). *Demokrat İlica*, s.1,2
- “Atatürk Üniversitesine Asla Dil Uzatılamaz”. (18 Aralık 1959). *Erzurumun Sesi*, s.1,2
- “Atatürk Üniversitesine Asla Dil Uzatılamaz”. (19 Aralık 1959). *Doğu Ekspres*, s.1
- “Atatürk Üniversitesine Asla Dil Uzatılamaz”. (21 Aralık 1959). *Demokrat Doğu*, s.1
- “Atatürk Üniversitesini Gerici Cereyanlar Sardı”. (16 Aralık 1959). *Vatan*, s.1,5
- “Atatürk Üniversitesi İle İlgili Tahkikat”. (17 Aralık 1959). *Milliyet*, s. 1,5
- “Çıpak Köyü İlkokulu Dün Tedrisata Açıldı”. (6 Aralık 1958). *Hür Söz*, s.1
- “Erzurum Üniversitesi Talebe Cemiyeti Kongresi Gürültülü Geçti”. (21 Aralık 1959). *Milletin Sesi*, s.1
- “Hakikat Düşmanları”. (24 Aralık 1959). *Hür Söz*, s.1,3
- “Hür Söz Maddenin Esaretinde Değildir!”. (5 Şubat 1960). *Hür Söz*, s.1,4
- “İslamiyet'te İlim ve Garb'a Tesirleri Mevzuundaki Konferansın Verilmesini Bekliyoruz”. (11 Ocak 1960). *Hür Söz*, s.1,4
- “Kısa Hâdisat – Mehmet Kaplan Tarafından Mehmet Akif Hakkında Bir Konuşma Yapılacağı Hakkında Haber”. (7 Aralık 1959). *Hür Söz*, s.1

- “Maarif Vekili Müfterilere Dün Cevap Verdi”. (17 Aralık 1959). *Hür Söz*, s.1
- “Mehmet Akif’in İslamiyet ve Garp Medeniyeti Hakkındaki Görüşleri”. (9 Aralık 1959). *Erzurum’un Sesi*, s.1
- “Profesör Dr. Mehmet Kaplan’ın Şair M. Akif Hakkındaki Konferansı”. (11 Aralık 1959). *Demokrat Doğu*, s.1
- “Prof. Dr. M. Kaplan, Doçent Dr. İbrahim Kafesoğlu Geldi”. (17 Kasım 1958). *Hür Söz*, s.1
- “Türk Ocakları Umumi Başkanı Prof. Osman Turan’un Teli”. (23 Aralık 1959). *Hür Söz*, s.1,3
- “Üç Journalci Profesör”. (29 Aralık 1959). *Hür Söz*, s.1,3
- “Üç Profesör ve Bir Doçent İfade Verdi”. (18 Aralık 1959). *Milliyet*, s.1, 5
- “Üniversite Hakkında Şikâyette Bulunanlar Araştırılıyor”. (16 Ocak 1960). *Hür Söz*, s.1
- “Üniversite İçin Ne Dediler – Vatan’dan Yalman Yazıyor”. (3 Aralık 1958). *Hür Söz*, s.2
- “Üniversite Konferansları” (10 Haziran 1959). *Hür Söz*, s.1
- “Üniversite Konferanslara Başladı – ‘Mehmet Akif’in İslamiyet ve Garp Medeniyeti Hakkındaki Görüşler’ i üzerine Mehmet Kaplan’ın Konferans Verdiği Haberi”. (10 Aralık 1959). *Hür Söz*, s.1
- “Üniversite Konferanslarının Tekrar Başlaması İsteniyor!”. (26 Ocak 1960). *Hür Söz*, s.1
- “Üniversite Öğretim Üyeleri Kars’a Gitti”. (5 Ocak 1959). *Hür Söz*, s.1
- “Üniversite Talebe Cemiyetinin Kongresi”. (21 Aralık 1959). *Hür Söz*, s.1
- “Üniversiteden Sonra Şimdi de Lise!”. (12 Ocak 1960). *Hür Söz*, s.1
- “Üniversitemiz İçin Koparılan Yaygara”. (9 Aralık 1958). *Hür Söz*, s.1,2
- “Üniversitemiz Konferanslarına Başladı. (11 Aralık 1959). *Erzurumun Sesi*, s.1
- “Üniversitemiz Seminerlere Başladı İlk Konuşmayı Prof. Dr. M. Kaplan Yaptı”. (19 Aralık 1958). *Hür Söz*, s.1
- “Vali Nihayet Konuştu”. (6 Ocak 1960). *Hür Söz*, s.1
- “Vali Nurettin Aynuksa’nın Basın Toplantısı”. (5 Ocak 1960). *Yeni Erzurum*, s.1
- “Vatan Gazetesinde Atatürk Üniversitesini ‘Gerici Cereyanlar Sardı’ Başlığı Altında Çıkan Yazı Hakkında Rektör Vekili Prof. Dr. Mehmet Kaplan’ın Beyanâtı”. (18 Aralık 1959). *Yeni Erzurum*, s.1

- “Vatan Gazetesinin Tecavüzler Silsilesi”. (3 Şubat 1960). *Hür Söz*, s.1,4
- “Vatan Gazetesinin Yalan Haberi Dolayısı ile Prof. Osman Turan’ın Mehmet Kaplan’a Çektiği Teli”. (23 Aralık 1959). *Erzurumun Sesi*, s.1
- “Vatan Gazetesinin Yalan Haberi Dolayısı ile Prof. Osman Turan’ın Mehmet Kaplan’a Çektiği Teli”. (23 Aralık 1959). *Demokrat Ilıca*, s.1
- “Vatan Gazetesinin Yalan Haberi Yurdun Her Tarafında Teessürle Karşılandı”. (22 Aralık 1959). *Erzurumun Sesi*, s.1
- “Vatan’ın Neşriyatı Teessür Uyandırdı”. (21 Aralık 1959). *Hür Söz*, s.1
- “Yine Vatan Gazetesi”. (9 Şubat 1960). *Hür Söz*, s.1

Kitap ve Makaleler

- Alain. (1927). *Les Idées et Les Ages II*. Paris: Gallimard
- Çağlar, Behçet Kemal. (23 Aralık 1959). “Erzurum’daki Nankör”. *Mim*, s.18
- Forde, Daryll. (Janvier 1955). “Les Annales de l’Humanité”. *Diogène*, nr. 9, s.9-31
- [Mehmet Kaplan], Hisar, Nuri (7 Mayıs 1959). “Gençlik Efsanesi”. *Hür Söz*, s.1,2
- Kaplan, Mehmet. (Kasım 1954). “Halk Kültürü ve Yüksek Kültür”. *Türk Yurdu*, nr. 238, s.347-349
- Kaplan, Mehmet. (Mart 1955). “Göçebe Medeniyetin Üstünlüğü”. *Türk Yurdu*, nr. 242, s.657-659
- Kaplan, Mehmet. (20 Eylül 1939). “Sanat ve Edebiyat-Roman Hakkında”. *Gençlik*, nr.23, s.12
- Kaplan, Mehmet. (Birinci Teşrin 1940). “Namık Kemal Edebiyatı”. *Çığır*, s.160
- Kaplan, Mehmet. (21 Birinci Kanun 1940). “Namık Kemal’in Edebiyatımıza Getirdiği Yenilikler”. *Vatan*, s.4
- Kaplan, Mehmet. (5 Temmuz 1941). “Hikâyelerimizdeki Ölü Tipler”. *Vatan*, s.3
- Kaplan, Mehmet. (15 Eylül 1941). “Kitaplar Arasında -Karagöze Dair Bir Eser”. *Vatan*, s.3
- Kaplan, Mehmet. (10 Temmuz 1941). “Roman Sanatı”. *Vatan*, s.3
- Kaplan, Mehmet. (Temmuz 1941). “Namık Kemal’e Göre İnsan”. *Çınar*, s.23-24
- Kaplan, Mehmet. (19 Ağustos 1941). “Tevfik Fikret”. *Vatan*, s.3
- Kaplan, Mehmet. (15 Eylül 1941). “Karagöze Dair Bir Eser”. *Vatan*, s.3
- Kaplan, Mehmet. (1 Birinci Teşrin 1942). “Garp Edebiyatı İle İlk Temasımız”. *Ülkü*, nr.25, s.2

- Kaplan, Mehmed. (1942). *Namık Kemâl Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi
- Kaplan, Mehmet. (Temmuz 1943). “Tevfik Fikret Hakkında İki Yanlış Hüküm”. *Çığır*, s.25-27
- Kaplan, Mehmet. (1 Birinci Kanun 1943). “Tevfik Fikret ve Pitoresk”. *İstanbul*, s.3
- Kaplan, Mehmet. (1946). *Tevfik Fikret ve Şiiri*. İstanbul: Türkiye Yayınevi
- Kaplan, Mehmet (1946). “Şinasi'nin Yeni Türk Şiirinde Yaptığı Yenilik”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.2, S.1-2, s.21-42
- Kaplan, Mehmet. (Kasım 1947). “İçtimai Şuuraltı ve Edebiyat”. *Hareket*, S.9, s.1-3
- Kaplan, Mehmed. (Ağustos 1948). “Millet ve Milli Şuur”. *Hareket*, S.18, s.2-3
- Kaplan, Mehmet. (1951). “Dede Korkut Kitabında Kadın”. *Türkiyat Mecmuası*, C.IX, s.99-112
- Kaplan, Mehmet. (1952). “İki Destan İki İnsan Tipi”. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, C.IV, nr.4, s.399-417
- Kaplan, Mehmet. (Şubat 1953). “Milliyetçilik ve İlim”. *Hareket*, nr.3, s.3-4
- Kaplan, Mehmet. (Mart 1953). “Kahramanlık Din ve İlim”. *Hareket*, s.4-6
- Kaplan, Mehmed. (Mart 1953). “Batıl İtikatlarla Mücadele”. *Hareket*, S.4, s.10-11
- Kaplan, Mehmet. (1953). “Dede Korkut Kitabı'nda Hayvanlar”. *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*. (s.275-2790). İstanbul: Osman Yalçın Matbaası
- Kaplan, Mehmet. (1955). “Türk Destanında Alp Tipi”. *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan Armağanı*. (s.204-213). İstanbul: Maarif Basımevi
- Kaplan, Mehmet. (1955). “Yunus Emre ve Nebatlar”. *Türkiyat Mecmuası*. C. XII, s.45-56
- Kaplan, Mehmet. (1957). “Nedim'in Şiirlerinde Mimari, Eşya ve Kıyafet”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, C.3, s.43-55
- Kaplan, Mehmet. (1959a). “Mevlâna”. *Atatürk Üniversitesi 1958-1959 Öğretim Yılı Halk Konferansları*. (s.15-27). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Kaplan, Mehmet. (1959b). “Yahya Kemâl'in Şiirlerinde İç Sıkıntısı ve Sonsuzluk Duygusu”. *Atatürk Üniversitesi 1958-1959 Öğretim Yılı Halk Konferansları*. (s.63-77). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Kaplan Mehmed (26 Ağustos 1959). “Malazgirt Savaşının Türk Medeniyet Tarihi Bakımından Mana ve Ehemmiyeti”. *Malazgirt Savaşı 888. Yıldönümü Hâtırası*.

Erzurum: Atatürk Üniversitesi Çalışmalarını Muhite Yayma ve Halk Eğitimi Yayınları

- Kaplan, Mehmet. (23 Aralık 1959). "Sayın Nadir Nadi", *Demokrat Ilıca*, s.1
- Kaplan, Mehmet. (23 Aralık 1959). "Sayın Nadir Nadi", *Erzurumun Sesi*, s.1,3
- Kaplan, Mehmet. (28 Aralık 1959). "Hakiki Atatürkçülük", *Yeni Erzurum*, s.1,2
- Kaplan, Mehmet. (2006). *Türk Edebiyatı üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Dergâh Yayınları
- Kaplan, Mehmet. (2014). "Halûk'un Amentüsü". *Şiir Tahlilleri I*. (s.178-185). İstanbul: Dergâh Yayınları
- Kerman, Zeynep; Enginün, İnci. (2000). *Mehmet Kaplan Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Nadi, Nadir. (18 Aralık 1959). "Büyük Dikkat". *Cumhuriyet*, s.1
- Namık Kemal (1993). "Lisan-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şâmilidir." *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II*, (Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün ve Birol Emil), İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Okay, M. Orhan. (2003). *Mehmet Kaplan'dan Hatıralar... Mektuplar*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2017). *Tanpınar'ın Mektupları*. (Haz. Zeynep Kerman). İstanbul: Dergâh Yayınları
- Topçu, Nurettin. (Mayıs 1947). "Roden'in Sanatı". *Hareket*, S.3, s.8-10
- Uğurcan, Sema. (2007). *20 Yılın Ardından Mehmet Kaplan*. İstanbul: Dergâh Yayınları
- Ulaş, Mehmet. (18 Kasım 1958). "Doğu Üniversitesinin İfade Ettiği Mana". *Hür Söz*, s.1,2

Arşiv Belgeleri

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri-Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2/128-13-4
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri-Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2/133-67-15
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri-Kararlar Daire Başkanlığı, 30-18-1-2/140-85-7
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri-Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı, 239-26-10
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri-Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 21-123-11